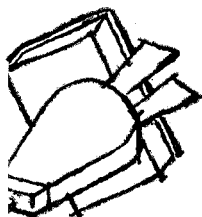

J. M. SATRUSTEGUI

BORDEL BERTSULARIA

AUSPOA LIBURUTEGIA

BORDEL BERTSULARIA

AUSPOA LIBURUTEGIA
45 - 46

COLECCION AUSPOA

Administración: **Plaza de Santa María, 2 - Tolosa**
Dirección literaria: **Rvdo. P. Antonio Zavala, S.J.**
Colegio S. Ignacio - Ategorrieta - San Sebastián
(Guipúzcoa - España)

Ordaindu bearrak:

Urte betekoa: 240 pezeta   Atzerrián: 325 pezeta
Ongilleak: 400   "   Ale bakarra: 30   "

J. M. SATRUSTEGUI

BORDEL BERTSULARIA

AUSPOA LIBURUTEGIA

1965

Depósito Legal S. S. 485/65
Número de Registro 2591/65

IMPRESO EN "GRÁFICAS IZARRA" - PEÑA Y GÓÑI, 13 - TEL. 17031
SAN SEBASTIAN (ESPAÑA)

A R K I B I D E A

Eskaintza	9
Itzaurrea	11
Juan Echamendi	15
Bordelia	19
Bordel'tarrak	23
Bertsularia	28
Gurasoeri	33
Donostian soldado (1823)	37
Karlisten gerlako kantiak (1838 edo 1839) ...	56
“Bihotza zeraut nigarrez urtzen”	64
Barberaren koplak	67
Ene andregaiari	71
Mendekoste bestetan	77
Etxaundiko kantiak	82
Ayundamendukoak	86
Baygorriko hegalian	93
“Ene izpirituan ba zen zenbait bertsu...” ...	97
“Luzaideko indemnizacionaren gainian”	116
Aldudeko kantiak (1864)	123
Eriotz krudel bat (1864)	133
Limiten gainian (1865)	147
Napoleon'en bertsuak (1870)	162
Bankako nexkatuak	168
Apezenak (1876)	176
Azken Kantuak — “Sortuz geroz guziek...” ...	187
“Oroit gaiten guziok”	197

ESKAINZA

**Luzaidar guzleri, atxiki-
menduaren marka.**

ITZAURREA

—“Bordel” zenaren kantiak behar ginuzke bildu! —aipatu nion behin batez Gaindolan, bere denboran kantari ona izandako luzaidar bati.

An ikusiko zinuten, nunbait min egin hanako bezala jauzitzen gizona! —Bordelen kantiak erran duzu? —erantzun zidan—; lehen ere halako zerbait egin nahian asi ziren. Bai utzi-re!!!

Eta gero, itz erdika: —...erdara anitz baduela! Beste eskuararik ez dakigu ta!!!

Atsal-askaria egin herri zuten pentzean; etzen belaro. Zeruko lano guzien ilundura berekin izan balu bezain beltz jarri zen, eta etzuen beste itzik atera. Lauetan ogei urteko begi aiek ez dute ikusiko Bordelen liburua: itzaliak dira.

Bertsulariak, frangotan, hori du: ago finen betetzeko ainbat ezti, ez; edo karats aire

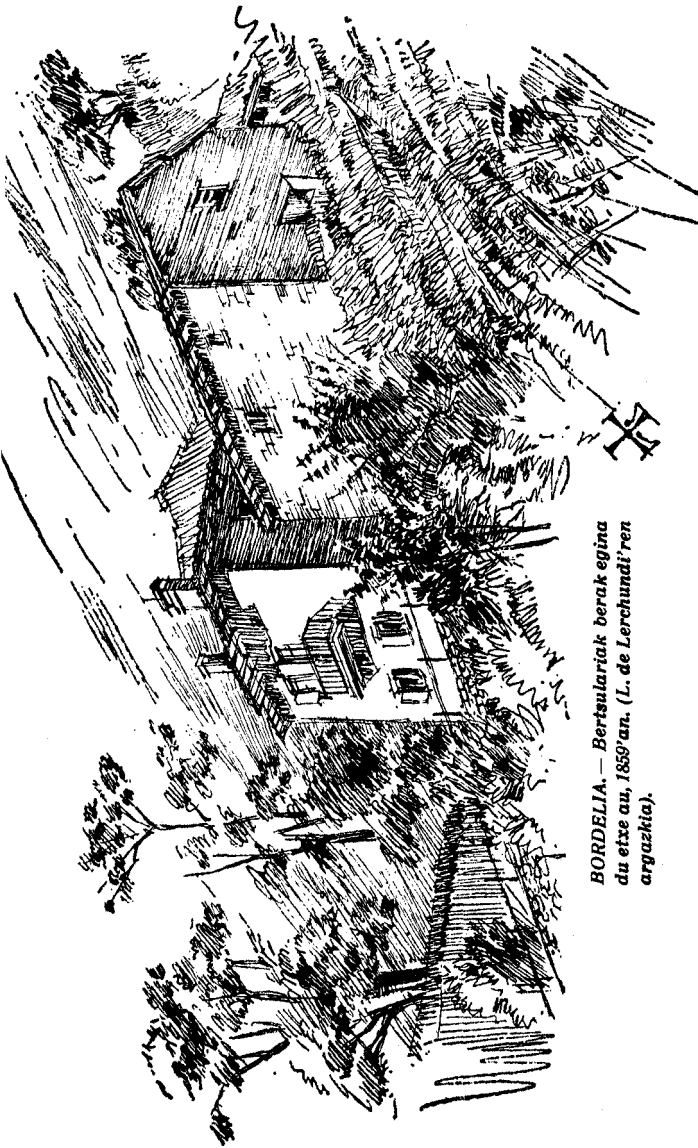

poxi bat... (ez baidira danon agoak ere berdinak...).

Ez dain herriz halakorik gerta, hemen dira orai Bordelen bertsuak. Beste mundutik norbait poztuko da, eta Eskual Herrian ez dute kalterik egingo.

Au behar gure artean eskuararik nahasiena!

Satrustegi

*BORDELIA. — Bertsulariak berak egina
du etxe au, 1859'an. (L. de Lerchundi'ren
argazkia).*

JUAN ECHAMENDI

1792'gn. urtearekin batetsuan etorri zen mundura Luzaide'ko bertsularia. Errege edo Agerkunde biramoneko solasa dute elizako paperak. Egun txarrak urbiltzen ari ziren mugako errientzat. Gero bertsutan berak erranen zuen bezala, fronterizo oriek.

Balute libertate
Ikusiak tira,
Nausi ahal balite
Nekez erretira
Guzien protxatzeko
Entregu baitira;
Xinurriak bezala
Irakinak dira.

(limiten g.; 5)

Urte bat eta gutxi gehiago zuen haurrak, Paris'tarrak sartu zirelarik Luzaiden. Frantziako erreboluzione denbora zen. Bakoitzak bere larrua ez uzteko ahal bezala atera behar izan zuten erritik. Garai artako liburuek diotena auxe da:

“Nota 3.ª: El 25 de abril de 1793 invadieron los republicanos franceses la Villa de Valcarlos, cuyos habitantes tuvieron que emigrarse abandonando todo y estuvieron emigrados hasta principios del año 1796, quienes a su vuelta encontraron todo incendiado sin esceptuar habitante alguno”. (Arch. Par. de Valcarlos. Indice I, fol 20).

Iru urtez erritik kanpo, mundura etorri orduko. Eta nun ibilia ote ginuen, edo ibilia ote zuten altzoko haurra? Garai ortan sortutakoak nun bataiatu ziren badakigu; Auritz⁷ tik asi ta Billaba arteko erriak aipu dira liburutan. Zoin beren alde joanak ziren danak.

Nunbaitik heldu-arazi didate, Mezkiritz eta Biskarret alde hortan aideak izan behar zituela Bordel⁸ek. Hori hala balitz ez ginuke buru-hauste aundirik nun egona izango zeu jakiteko.

Badira herrian etxeak ibilaldi auen marka arrian dutenak. Batek dion bezela: *“Esta casa fue/quemada en ti-/enpo de la guerra/ el año de 1793 la e-/cho acer Gose Cas-saos frances y su muger / el año 1796”*. (Marrimaite).

Alare, elizako liburutan erraiten da gehi-ena. Erre ondoan, berriz eginak dira orai ditugunak. Bordel'en bataioko paperrak ez du ekartzen zoin egunez bataiatu zuten. Urtarrillaren (ilbeltzaren) zazpian sortu zela bakarrik. Bere aitatxi Mendibe'koa zela agertzera emaiten du. Ait'amak, Bordel deitutako bazter etxeko nagusiak ziren.

Fermin Irisarri izan zen urak eman zizkion apezka; eta Fr. Gabriel Zizurkil'darra, gerla ondoan liburuak zuzendu behar izan zituena (1).

Juan eta Maria Gaztanbide, aitaren aldekoak, ereman zuten elizara.

Bere aurtzaroko ezer gutxi dakigu. Bertsutan, gerlakoa du suyeta ugariena; ezagu-

---

(1) N. 2 1792 — Juan Echamendi en casa de Bordel.

El día siete de enero del año de mil setecientos y noventa y dos nació Juan Echamendi hijo legítimo de Pedro y de María Josefa Larralde, dueños de la casa de Bordel. Abuelos paternos Miguel Echamendi y María Gaztambide, él de Mendive en Francia, ella de aquí. Maternos Nicolás Larralde y Juana María Auzqui naturales de esta. Padrinos Juan Gaztambide y María Gaztambide. El bautizante Dn. Fermín Irisarri. Fr. Gabriel de Zizurquil, Vic^o Int^o de Valcarlos.

(Lib. 2.º de Baut.; Fols. y ult. y vuelto. Apéndice).

tzen ditugunen irutatik bat. Izatez ere, halako denborak ziren aiek! Auek dira gai ontaz idatzi zituenak:

Napoleón I (1808).

Donostian soldado (1823).

Karlistenak (1838).

Indemnizaziokoak (1856).

Limiten gainean (1865).

Apezenak (1876) (bigarren karlistenak).

Napoleón III'gna. (1870).

Zerbaiten gatik zion zahartu ondoan:

“Beldur izan bear du
Gerlate aundier:
Etan eztitzen dira
Zenbait gizon fier.
Biotzez emaniro
Konseilu guzier,
Penarik ez desira
Auzoko herrier;
Jaunak barkatu zuen
Bere hiltzaliar”.

(*Limiten gainian, 9*)

Bertsu auetan sartua da Bordelek bere nortasuna. Bi puntu hunkitzen ditu: biziak eman dion ozpina —ainbertze gerla!; eta sinistreak oliostatzen zion bere bihotz gozoa.

BORDELIA

Luzaideko bazter etxe baten izena dugu
"Bordelia".

Betidanik etxalde azkarra izana, erran gi-
nezake, kopletan behar baginu:

Badu erreparu (1)
Ta badu gero lur,
Ohianian ere
Erre-ala egur;
Negu luzeari
Sekula, ain segur,
Bordelen txakurrik
Etzateken beldur.

Bordel bazter-etxea anitzetan errerik iza-
na da. Azkeneko aldian bertsulariak berak
goratu behar izan zuen. Lenbiziko eztaia-
ren erditsutan ezarria zakon bere izena arri go-
rrian:

Juan Echamendi

(1859)

---

(1) Erreparu = laneko famili ona.

Aditu izan dut bertsutan bezala ari zela, behar ordua balin bazen, beste lan batzutan ere. Beste anai batekin biek egina izaten omen da etxe ondoko borda aundia. Eta istillu gorria ikusia, naski, teilatu-kaldorreko zura goratzekoan! Emezortzi urte zituen eta bere denborako bertsuak an utzi etzituenean, pozik.

Baita, erraiten dute, espos-eguneko arropa pikatzen ere esku bota zuela... Ori ala balin bada, beste ez dakigun frango gauzetan etzen gibelean geldituko.

Errian amalau etxerik zeharrenetakoa izatea anitz da Luzaiden. Aspaldiko erran zaharra bada amalau ohoinek (lapurrek) eginak izaiten zirela. Itxura gabeko gauza! Amabigarren mendean Leyre'ko fraileak an agertzearekin egin baiziren lenbiziko etxeak; Irauzketa eritegia zen.

Erran beharko ginuke eliz gizon ariek izan zirela ohoinen buru.

Hori bai; ebasle edo fraile, amalau ziren lenbiziko bizitegiak, eta Bordelia bat. Ostatatutatik bizi zirela ere badakigu Jondoni Jacquesen bideari esker.

Bertsularieren denboran, naiz gero ta gero-re, zerbait zen Bordeleko arri-tontorra

Luzaiden! Larrain txiki baten antzeko zela-laitxoak ba baitu ondoan, an biltzen ziren gairak firletan (2) jokatzeko. Igande atsaldetako iantza lekua ere izana da behin baino gehiagotan. Ihauteritan, berriz, an egiten zen mutilen axeri-dantza, etxez-etxe arraultze ebaska eguna bota ondoan. Larruz bezi zen ebaslea (delako, axeria); eta emazte arropan, saskia eremailea. Oraindik galdu ez den joko batekin buluzten zituzten beren lagunak, gero afaria elgarrekin egiteko.

Eta Bordeleko mizpira zer? Arbol txikia izaten zen, eta mizpira gutxi ekarriko zuen, baina ze gauzak! Arri-tontor aipatuaren gainean bota zituen erroak eta, nola aunditu behar zuen gaixoa!

Gaiñekoletako haurrer entzuna diet laminen xamindeia (3) zegola haren ondoan, eta keia ateratzen ikusten zutela neguko izotzetan. Nik noronek ere ikusi izan dut delako ats bat noizbait. (Laminena!!) Inguru artan bizitzen omen ziren eta egun batez joan izan behar zuen lamin bat bisitan bazter etxe zontaitera. Deabrua ez baidago lo, nun gal-

---

(2) firletan jokatzeko = jugar a bolos.

(3) xamindeia = chimenea.

tzen duen atsalde artan urrezko broxa (4) gure laminak.

Broxaren billa itzuli baina, ezetz; ariek etzutela eskuratu!

Gauaz etxeko arto alor oberena fundikatu eta arriz beterik utzi izan behar zieten broxa zela medio. Orduan, apeza deitu ta berrehun urtendako kasatu (lekutu) zituen andik. (Badira, belar izpi ainbat urteindako bialdu zituela diotenak ere) Nolanahi dela, gerroztik an omen dira lurpean; eta xuxen Bordeleko parrian dukete sukaldea.

Bideberriko langilek tiroka autsia dute laminen xamindeia. Leize txiki itxurako arteka atera zen eta, aski lan izan zuten hura ezin betez. Bideberria lenago zen laminen kontuak baino.

---

(4) urrezko broxa = broche de oro.

BORDEL'TARRAK

BORDEL: 1428'ko liburutan ikusi dugu lenbiziko aldiz izen au. Iruñako zerga edo diru-konduak ekartzen dituen orri batean Luzaideko etxeak aipatzen dira, eta an erraiten da:

“Ittem Johan q. vive en la casa llamada Vordeu” (5).

Garai artan etxearen izena aski izaten zuen jendeak, errian ezagutua izateko. Handik gero-ta gero-re, etxearen izena berarekin zuen Bordeleko naguseak; 1644'ko paperretan ikusten da:

“Sancho de Bordele, casa llamada Bordele” (6).

XVII'gn. mende ontan erri guzira zabaldu zen izen au, eta elizako liburutan nun-nahi ateratzen dira bodeltarrak .

---

(5) Arch. Gen. de Navarra. Comptos. “Fuegos” 1428.

(6) Arch. Gen. de Navarra. Comptos. “Fuegos” 1644.

AUSQUI edo **AUZQUI**. Bertsulariaren etxeak badu gaineko leioan arrimarratu lúze bat. Itxuraz, atari aundia oso-osoan artzeko egina izan behar zuen, naiz gero leioari sartu.

Erdi-erdian badu gurutze ederra, eta ezker-eskuin izen marrak iru lerrotan. Bazterretan berriz, launa erronda eta kurutze ttipi alde bakoitzeti.

Ikus daike: “Nicolas de Laralde, Mari Ana Ausqui, Maria Cosef”. Ausqui zen etxeke deitura. Sancho de Auzqui eta Juana Gaztanbide ziren, delako Mari Ana Ausqui’ren aita amak. 1742’ko liburutan agertzen da orien ezkontza (7).

(7) Mari Ana’ren izena iru zatitan ikusten da arrian: MARI (ezkerreko aldean); AN- (erdian, gurutzearen beso aspiko marra txikitan); azkeneko -A, berriz, eskuineko aldean.

Bertsulariaren bataioko paperak, *Mari Ana* beharrean, *Juana Maria Auzqui* ekartzen du. Anitzetan gertatzen da aldaketa au Luzaideko izenetan. Ana eta Juana, izen bera balira bezala artu oi dituzte. Ori be-

LARRALDE: Ana Mari, etxeko alaba, Auritz'ko Larralde batekin esposatu zen 1769'gn. urtean. Nicolas Larralde'k bere sort-errian baino denbora gehiago egina zuen kanpoan. Zazpi urteko haurra eraman zuten Ehialarrera (St. Michel le Vieux) eta andik etorri zen Luzaidera. Berez, Echalar'tik zuten deitura au (8). Senar-emazte bien izenak leio gaineko arrian agertzen dira. Beren alaba María Josefa ere aipatzen da.

ECHAMENDI: María Josefa Etxera egitean, berriz ere deitura aldatzen dute. Naguse gaztea, Pedro Echamendi, Reklusako semea zen. Onen aita Mendibekoa (9). Auek eman zuten mundura Juan Echamendi, "Bordel bertsularia", 1792'ko Urtarrillaren (ilbeltzaren) zazpian.

ARROSAGARAY: bertsulariaren alaba Ana Josefa bietan ezkondu zen. Lenbiziko senarra, Arrosagaray'tarra, Ehialarko se-

---

ra gertatzen da orai ere. (Ikusi: J. M. Satrústegui: "Aportación al estudio de la onomástica tradicional vasca". *Euskera*, 1961, pág. 222.)

(8) *Arch. Parroquial de Valcarlos*; lib. 2.º Cas.; fol. 57; 1769.

(9) l. c. Lib. 2.º Cas.; fol. 116; 1789.

mea; bestea berriz, Martin Gortari, Kurutzeharrekoa zuen. Lenbiziko ezkontzako deitura gelditu zaie etxean.

Bertsulariak lau haur beintzat bazituzken. Liburutan bildu ditugunen izenak auek dira: Ana Josefa (1838); Francisco (1840); María (1843); eta Miguel (1847) (10).

Familiko xehetasunak jakiteko, berriz ere Kaliforni aldera, jo dugu, eta ona emen Bordeleko Juan Cruz'ek emandako berriak:

“Gure aitari entzuten nion, delako anai famatu hura argintza eta zurgintzan anitz lan egin zuena, gero Arrieta errira ezkondu zela: Porkachoin etxera. Artarik barreatua da parentela aundia Echemendi izenian. Nik ezagutu dut Pedro Martin (Porkacho) nausia; eta

---

(10) *Hiltzeko ageria:*

N. 7, de 1879: Juan Echemendi, Bordel.

Día treinta de Mayo de mil ochocientos setenta y nueve, habiendo recibido los Santos Sacramentos murió a los ochenta y siete años de edad en esta Villa de Valcarlos Juan Echemendi, natural de la misma, marido de Juana Harriet natural de Arneguy en Francia, y dueños de la casa de Bordel de esta espresada Villa, no testó y al día siguiente después de los funerales acostumbrados fue su cadáver conducido al Campo Santo. y firmé D. Nicolás Polit Vic^o.

(Lib. 3.º de Dif.; fol. 74 v.)

bertze bi seme etxe berekuak baziren Iruñen (Pamplona'n). Bazuten larru fabrika (Curtidos y charoles, Barrio Rochapea).

Bertsulariain umeak: Gure aitaren ama, *Ana Josefa*. Hau ezkondu zen Bordele-
ra; orduan galdu zen Echamendi izena eta asi Arrosagaray.

Seme bat bazuen bertsulariak, *Migel* izenekoa. Hau ezagutu dut ontsa. Ondarrola, Achi'nea ezkondu zen. Gero, alaba egin zuen ondoko eta ortan gelditu zen Echamendi izena, an ere.

Bertze seme bat, seurik, uste dut bazuen bertsulariak. Ez dut ezagutu, bana aditu bai anitzetan. Frantzian ezkondu zen, Azkarate herrira; eta uste dut etxearen izena Ferranyoinia zela. *Francisco* izan behar zuen bere izena; bana ez niz segur.

...gure aitaren denboran jakiten ahal ginuen anitz, iskiatu bagintu orai bezala; bana orduan guti iskiatzen ginuen.”
(Calif. Otsailain 26'an, 1965).

BERTSULARIA

Enrique Zubiri, Manezaundi, luzaidarra zen Bordel bezala, eta beti aipu onean zuen gure bertsularia. Berak zionez:

“Oxalde, Etxahun eta Boryel ziren mendiz bertze aldeko iru bertsulari aipatuena...”

Eta Bordelez, bereziki, erranen zuen gero:

“Diteken gizonik izaite eta yite ezti eta berexikoa zen eta, eskual kantuak eta neurtitzak bihotzian errotik sartuak zituen” (11).

Bertsuak “bihotzian errotik sartuak zituen gizona”; egia! Elaike bere nortasuna obeki agertzera eman lezaketen itzik arrapa.

Lur iraultzen ari bazen ere, paperra eta luma sakelan zituen beti; eta noiznahi lana utzirik asiko omen zen zirrimarren egiten.

---

(11) A. Irigaray. “Prosistas Navarros”. pág. 58.

“izaite”, es manera de ser, temperamento, carácter personal.

“yite”, en cambio, es facilidad de expresión, agudeza.

Beste batzutan, berriz, aitzur giderra zerrura begira utzita itzuli ere bai etxera, papperrik ez bazuen berekin. Erasiatzen zuen orduan bere amak, "etzela hura laborari baten laneko manera-ta". Ez erranaren pare...

Bordelen bertsu geheienak paper-gauzen kutsua berekilan dute. Anitzetan berak erraiten du:

"Inprimerian daukat orduko suyeta".
(Limiten gainaian).

"Bankako neskatoen" kantutan ere aitorzen du:

"Serioski izan dut nunbaitik ordena
Bertsuen paratzeko ar dezadan pena".

Orek ez du erran nahi bertsulariaren batbateko etorri hura falta zuela Echamendik. Erriaren sudurra gauz auetan, ez da nolana hiko sudurra; eta *Oxalde-Etchaun*, bi bertsulari aipatueneekin batean ateratzen bazuen Bordelen izena, jendearen ustez on ona behar zuen izan.

Gertatzen dena da bertsulariaren lanak bizi laburra duela: behin aditu eta galdu... nun eta ez den artze oneko norbait an gertatzen.

Beste batzutan berriz bertsularitzan asma-
tutako gauzak zabaldu lezazke egileak berak,
bakardadeko lana bezala; bainan, delako
paper-kutsu hura etzaie faltako.

Behin, bertsu gauzetan anitz dakien adis-
kide batek zion:

“Beti ere —gehienetan bederen—, zer-
baitek behartuta lan egin oi dugu: edo
ogibideak, edo barneko erdi beharrak,
edo zerbaiti diogun maite-garrak”.

Bordelek etzuen bertsutarik bere egunoro-
ko ogia etxeratzen; eta erraitekotan nago itz
neurtuen “maite-garra” baino-re gehiago zue-
la, delako “erdi beharra”. Hori ikusten da:
famili guzitan izaten dira beren goraberak,
eta gure bertsulariak ere izan zuen “ñika”
zerbait etxean. Arnegi'n, Baxo'ko alaba zuen
emaztea, eta iges egin zion sortlekura. Uste
izan zuken gaixoak, Manez joanen zitzakola
billa neskato denboran bezala; bainan, Bor-
delek bazuen aski lan arto jorran.

Zonbait egunen buruan, alorrean ari eta,
nun ikusten duen eldu zakola emaztea. Elgar
artu baizuten naguse mutilak, erraiten dio
hunek:

“—Etxekoandre! Ze berri da Baxoan?

Eta naguseak itzetik ortzera:

“—Etzela onendako an deuse laxoan!”

(Nolabait lehertu behar eta... bertsuka).

Badu bizian beste gertakizun bat ere. Tei-
latua itzultzen ari zela, semearen garraxiak
hautemanik, begiak itzultzen omen ditu eta,
ikusten otsoa etxeko auntza ogoan duela.
Beste batek oi u eginen zuen edo laster otso-
aren ondotik. Arek ez!

Xutik jarri eta bertsu au bota zuen:

Otsoak tarrapata
Semeak zalaparta
Eta auntzak marraka,
Ar giten gu koplaka.

Lehenik bertsulari zen eta gero auntza-
ren jabe.

BURASOERI

Bere gurasoeri buruz emanak ditu Bordelek bertsu auek; J. M. Iraburuk bildutakotan atzeman nuen kantua, gero Kaliforniatik bialdu zidan Bordeleko Juan Cruzek. Onek dionez, "hauek dira Bordel'en bertsu bakarrak, kantu liburutan atzeman dituanak". Ez dakigu nungo liburutan.

Airea: "Ikusten duzu goizean"

- 1/ Sortu gituzu holetan
Gu iragan denboretan,
Gero ezarri troxetan;
Asko aldiz an ama maiteak
Mantenatu bularretan,
Atxikirik besoetan
Aitak ere belaunetan,
Gero laster aztekotan.

1/1. Bertsulariaren denboran *olak* edo burdin lantegiak ari ziren zabaltzen Luzaiden. *Basaburua* deitzen zen Bordelen etxe ingurua, eta geroztik hunat *Gaindola* erraiten diote. *Gaiñekoletan* zen beste lantegi bat; lenbiziko izena *Ançola* edo *Anxola* zuen. *Ondarrola* dugu orduko beste izen berri bat.

oletan = en el lugar de las ferrerías.

1/2 iragan denboretan = igarotako denboretan.

1/6 atxikirik = edukirik.

2/ Azi gintuzun gazterik
Aita amari gostarik,
Ez, hortaz ez dut dudarik;
Ez dugu aurkitzen guk heiekin
Baino bizi egun oberik,
Ez eta heien parerik,
Naiz ez ginuen mamarik
Zeren ginen pobretarik.

3/ Ortakotz diot egia
Zeren den gauza argia
Guretzat dela legia:
Aste guzian lanian ariz
Irabazteko ogia,
Begiratzuz zuhurtzia
Iragaiteko bizia,
Eta ait-amez oroitzia.

4/ Ait-amez gira oroitzen
Eta begiak bustitzen
Ez tugulakotz aurkitzen;
Gure aurtasunean bazakiten
Hek gure ongi altxatzen,
Etsenplu onen emaiten,
Gutaz ziren urrikaltzen;
Eskerrak deztegu biurtzen.

2/7 mamarik = dirurik.

3/6 zuhurtzia = economía.

4/5 Hek gure ongi altxatzen = Aiek gu ondo azitzen.

5/ Aita amek pena asko
Jasan dute guretako,
Bai, gure ongi azteko:
Urte on degu desiratzen ta
Jainko Jaunak laguntzeko,
Osasun on emaiteko,
Luzaz biziartzeko,
Gero zeruan sartzeko.

6/ Ama Birgina maitea,
Zato gure laguntzera,
Bai dugu behar-ordia;
Eta munduan segi dezagun
Zeruetako bidea,
Otoiztuz zure Semea:
Hark dezagun onestea
Eiten diogun galdea.

7/ Zeruko Jainko aundia,
Gutaz miseriordia,
Atxik guri bertutia;
Aita ameri, bai eta umeri,
Zuk emaguzu grazia
Uroski gure bizia
Iragaiteko guzia
Gero zeruko loria.

6/2 zato = atoz.

6/3 behar-ordia = bear-ordua.

6/7 Hark dezagun = Ark onetsi dezaigun.

7/3 atxik = gorde.

7/6 uroski = zorionez.

J. M. Iraburu. (Cuaderno).

1/4 Asko aldiz ai.

2/1 Azi gituzu gazterik.

2/5 bizi egunez oberik.

2/8 zeren garen pobretarik.

Laugarren bertsuan ez da agertzen irugarren punda.

4/5 gure ongi altxatzen.

5/8 gero zeruan gozatzeko.

6/4 bai mundu ontan segi dezagun.

DONOSTIAN SOLDADO (1823)

1823'an Bordel soldado zegon Donostian. Bere denborako istillu larrienak an ibiliak ditu. Zorigaiztoko egun batez, uda sarreran, beste alderdira pasatu nai izan zuen. Bederatzi lagun ziren, atsaldeko bederatzitan murail azpiko zulo batean sartu zirenak (1). Nork esan bear zuen salatzailea beren artean izanen zutela!

Zulotik atera orduko erori ziren franzen eskutan (2). An asi zen aien gurutze-bidea. Erriz erri, gutxi jan ta erdi buluzi ibili zirela esaten digu bere bertsutan.

Zenbat aldiz iltzeko etsirik! Egun batez, ehun makil-ukaldi edo zigorrada, bakoitzaren bizkar gainean eman zituzten. Luzaiden

---

(1) Manezaundik zion "La Mota" delako gazteluan sartu zituztela, lurpeko gela beltz batian, obendun bezala.

Ikusi: A. Irigaray "Prosistas Navarros"; 59'gn. orrian.

Ala bazen, bertsutan ez du erakusten.

(2) Los cien mil hijos de San Luis.

esaten dute Bordeli berrehun tokatu zaizkiola. Bertsutan ez esanagatik, beste anai gaztea berekin omen zen eta, an geldituko zelakoan, biena bere gain ematea eskatu izan behar zuen. Ori bera zion Manezaundik (3).

Juan Cruz Arrosagaray'ek "Paluen kantia" deitzen ditu, eta gazte denboran eginak izan bear zituela, uste du. Soldadotatik itzuli ta laister (4).

1/ Mila zortzi ehun eta
Ogei ta irurian
Zerbitzuan ginauden
Donostia hirian
Liberalitateko
Bandera berrian,
Hartarik desertatu
Inozentkerian,
Miserable erori
Etsayen erdian.

---

(3) "...eta hemen agertu zen nolako bihotza zien gure "Boryel" pertsulariak. Bere anaia ere harekin zen, obendunen artean, bainan osagarri txarrean eta sukarrarekin izanik, Boryelek ezagutu zien izigarriko zigorrada haren ondotik etzela bizirik aterako gaixo anaia. Ordian galdetzen du aitzindarier otoi utz dezaten berak hartzea anaiaren ordainak, eta baime-na ardietsirik, bere bizkar buluzian emaiten dazkote berrehun makilukaldi." l.c.

(4) Lizarraga'ren paperak, 1880 gn. urtean emanak bezela ekartzen ditu. Orduko hila zen egilea.

2/ Hura zen ekainaren
Amabigarrena,
Gauazko bederatzia,
Partitzeko orena;
Konda ahala bana
Gehiago du pena;
Sofritzia ere ahal da
Hala dabilena,
Etsaiaren esklabo
Munduko abilena.

3/ Murraila pian sartu
Bederatzietan,
Kanale bati barna
Atera errestan;
Bederatzi baginen
Konpañia artan,
Zenbaitek malezia
Zuten beren baitan,
Deklaratzera nua
Aski doloretan.

- 2/1 Ekaina = Junio.
2/4 orena = ordua.
3/4 errestan = arrastaka.

4/ Murrailatik atera
Ondoko segida
Errepartitu ginen
Oro, bana bida:
Seinale garbia zen
Ez ginela fida,
Guardiak erne zauden
Azantzer begira,
Kontent ginen bizirik
Heltzia zubira.

5/ Zubira ginenian,
Oro elgarrengana,
Presentatzeko lotsa
Guardiarengana;
Batek, berak juaiteko
Hartu zuen plana;
Gu bida gibeletik
Beldurrez engana:
Arribada hunian
Sartzeko orena.

4/4 oro, bana bida = danak, bana-binaka.

4/8 azantza = soñua, otsa.

5/7 gu bida gibeletik = gu biok atzetikan.

6/ Arribada baneza
Ongi manifesta,
Lastima ez laitenik
konpañian ezta:
Bi aldetarik tiroka
Gure errekesta,
Kosta aize bateki,
Lur barna tenpesta,
Han ikusi ginuen
Terribleko besta.

7/ Bestaren erretoria,
Dolore tristia,
Miletan aisago da
Orai erraitia:
Ingurina guzia
Etsaiez betia,
Miserable zen gure
Estremitatia,
Ez ginuen dudatzen
An desegitia.

6/6 errekesta = estima, aprecio.

7/5 ingurina = alrededores.

8/ Parlamenduko bida,
Tristeziareki,
Etzanik konserbatu
Biziak uroski,
Gero frantzesetara
Juntatziareki,
Nezesario zela
Juaitia, preziski,
Jeneralarengana
Gure arrazoineki.

9/ Prinzipal hari nion
Eskatu grazia:
"Jauna, otoi barkatu
Gure ausartzia!
Konpañia badugu
Gibela utzia;
Desiratzen ginuke
Harat laguntzia
Konbeni balitzaizu
Gutan fidatzia".

8/4 uroski = zorionez.

8/8 preziski = nahi-tezpada.

9/4 ausartzia = atreverse, atrevimiento.

10/ Errepostua fite
Prinzipalak neri,
Oben egin liola
Bere graduari.
“Jauna, urrikal zite
Gure manerari,
Biziaz nahi dugu
Berme jarri
Deus gerta balakio
Zure armadari”.

11/ Soldaduak an ditu
Manatzen berehala,
Konpañiarengana
Lagun gintzatela;
Zenbaitek uste zuten
Hilak gintuztela,
Alegerarik zauden
Herioa bezala,
Otoitzak guretako
eginik zaudela.

10/1 fite = pronto.

10/3 oben egin liola = faltatuko ziola.

10/8 berme = rehén.

10/9 deus = ezer.

10/10 armada = ejército.

11/8 herioa = muerte.

12/ Fite konsolatzeko
Gaizki abiatu,
Desfortunak holako
Seinaleak ditu:
Gu ere guardiara
Zortzi arribatu,
Gidari berriekin
Bidiari lotu,
Jeneralari behar
Zela presentatu.

13/ Jeneralarengana
Arribatzen gira
Pasaporten artzera
Tolosa hirira;
Bi jendarmen artian
Atseko Ernanira
An sala polizian
Alojatzen gira,
Miserabliak, ordre
Onaren begira.

13/6 atseko = arratseko.

13/9 ordre = agindu, orden.

14/ Tolosara arribatu
Biharamunian,
Ilaren amairu
Garren egunian;
Zuzenak ginelakotz
Opinionian
Dekret bat eman zuten
Umore hunian
Esplikatu gabe zer
kausaren gainian.

15/ Dekretatu zenian
Tolosan konpleta,
Sententzia emaile
Ba zen fornimenta;
Nigar iturrietan
Iru madamita,
Guri ordenatziaz
Ainbertze tormenta;
Bainan bertzek ereman
Ontsa lotu eta.

15/4 fornimenta = aukera.

15/10 ontsa = ongi, ondo.

16/ Utzi ginuenian
Tolosa gibela,
Segur da bihotzian
Pena ginuela;
Ordenatzen zaguten
Heriotze krudela,
Anitz pikarderia
Egin ginuela,
Michelenaren plaza
Behar ginuela.

17/ Billafranka herrira
Hurbiltzen pausia,
Begien bistan daukat
Hango presentzia:
Lehenbiziko pena
Zepuan sartzia,
Bigarrena, esperantza
Galtzeko bizia,
Hobe zela Jainkoari
Bihotza altxatzia.

18/ Bertze bi egunetan
Gero Mondragora,
Irugarrena pausan
Dezagun ohora;
Gau erdiko jeikirik
Bidiari gora,
Guri beti bezala
Hiltzia gogora,
Nonbaitereko ditxa
Gabeko denbora.

19/ Salinas'ko mendira
Gira arribatzen,
Unibersalak hasi
Gure arrobatzen:
Ez diru ez arropaik
Etzaigu baratzen,
Bertzen zaharrak ditû
Soinian paratzen,
Halako pobrerikan
Ez da paseatzen.

18/4 ohora = onratu.

19/4 arrobatu = ezer gabe utzi.

19/8 baratzen = geratzen.

20/ Unibersal horiek
Zer kaballeruak!
Gerla bertzek egin ta
Soldadu beruak;
Gizon mañifikuek
Dituzte graduak
Herodesen pareko
Salbai borreguak.
Legerik ez dakiten
Jende barbaruak.

21/ Bitoria aldera
Berehala martxe,
Uste ginuen hiltzen
Ginuztela hantxe;
Gure kontra espantuz
Hango dama beltzek,
Presentatu ginela
Sobera berantxe,
Barkamendurik etzela
Guretzat oraixe.

22/ Gobernadoriaren
Gana arribatu,
Gure manerak oro
Hari deklaratu;
Kristauaren legian
Harek errezibitu,
Bai eta kordetarik
Guziak libratu,
Nola bere semeak
Harek konsolatu.

23/ Konsolatu ginituen
Kaesa beruan,
Eta menbro guziak
Paratu libruan;
Despatxa gintzazkela
Etxerat lerruan,
Balitz gure eremuko
Zonbaiten graduan:
Gure tribunalia
Zela Nafarruan.

22/7 kordetarik = soketatik.

23/2 kaesa = caricia.

24/ Nafarruako seme
Kreatu mundura,
Probintzian penetan
Ibili ardura;
Arribaturik ere
Gure eremura,
Mila barbaridade
Eta arrangura:
Purgatoriotarik
Sartu infernura.

25/ Infernu bat in daike
Españolezkua,
Ez dute ikusi nahi
Presuna justua;
Nola zerbitza diron
Jendiak gustua?
Beti errespetatzen
Dute injustua,
Lur huntan dugulakotz
Gobernu gaistua.

24/3 Probintzian = en Guipúzcoa.

24/4 ordura = maiz.

26/ Gobernaren kontra
Erreklama naite,
Behar den erregela
Ez dutela maite;
Jende miserabilia
Arrobatzen dute,
Pena da irautia,
Erran ahal daite
Afer mantenatzen da
Sobera tunante.

27/ Tunantekeriako
Arraza guzia,
Damurik utzi behar
Munduko bizia!
Odolian dutela
Beren noblezia,
Negoziatzen dute
Mila malezia,
Larrutu nahi dute
Jende buluzia.

26/9 afer = alper.

28/ Nafarruako serbil
Lepondo gorriak (4),
Luzifer lotsa diro
Haren koloriak;
Montañesak girela
Oro traidoriak,
Martier finitzeko
Emanez odriak.
Arrasatu balitu
Enperadoriak!

29/ Zortzira, ehun palo
Ordenatu zauten,
Duda niz halakuek
Arimarik bauten;
Ez dakit nehork ere
Sinetsiko nauten,
Zenbat purgatorio
Erakutsi zauten!
Bihotza trankilago
Bizi gira aurten.

27/3 damurik = zoritxarrez.

27/10 buluzia = larru-gorritz.

---

(4) Nafarruak ba ditu Mendi-aldea ta Erribera. Beherekoendako gu "montañesak" gera. Ez da euskeraren gora-bera bakarrik: askotan aragonesekin ikusteko gehiago dute gurekin baino. "Nafarruako serbil lepondo gorriak", Bordelen bertsutan erribera-koak dira; "montañesak" berriz, euskaldunak.

30/ Gure libertatia
 Ongi etorri dela!
 Lehen ikusi dugu
 Denbora krudela,
 Estima dezagula
 Gure amodio fidela;
 Pena duten guziak
 Konsola ditela,
 Atsegin duteneri
 Egin guri bezala.

“Pedro Lizarraga’ren bertso papera”. — Eskuz idatzirik dago. Asieran esaten du: “Cantiac formatiac luzaiden Juan Echamendi zenak zorci eun eta lauetan ogoiyan”. Orduko hila zen bertsularia, 1879’ko mayatzaren 30’ean. Behar bada Lizarragak bere “kopia” atera zuen urtea izango da asieran duena.

Pedro Lizarraga Bordelen denborakoa zen eta, berez, maistrua. Luzaiden, Karrikaburuko semea, paper asko utzi zuen galdu ta erre ez balira.

2/3 gabazco bederatci etan.

2/5-8 conda ahala bano
 gehiago pena
 sofritcera heldaite
 hala dabilena.

4/7 chinta minta guzier
 baizauden begira.

7/7 miserablean gure.

7/9 ez guinuyen dudatzen.

9/1 prinzipalki nion
 eskatu grazia.

9/9 konbeni balit zauzu.

10/1 kontestazionia
 yeneralak niri.

- 10/8 babec berme yarri...
- 11/1 soldaduak ditu ("an", falta)
- 11/4 lagun ginintzatela
- 11/6 hil ginin tuztela.
- 13/2 abiatzen gira
- 17/2 hurbilen pausuya
- 19/3 Unibersal oriec
hasi arrobatcen
- 19/5 ez diru ez arropa.
- 19/7 heyen chaharrac ditugu

Ogei garren bertsua, Lizarragak 28'gn ekartzen du.

- 20/8 salbai borreguak
- 21/9 etcela guretaco
perdonaric oraiche.
- 23/6 guziak lerruan.
- 24/6 gure errenura.
- 25/1 infernu bat egin daite.
- 25/5 nola zerbitca diro.
- 25/9 tierra huni darayo.
- 26/9 afer mantenatceco
- 27/6 beti noblezia
- 28/4 hayen koloriak
- 28/7 matier finitceco
- 29/8 eracutsi dauten
- 30/5 estima daite

Ikusi: "*Nafarroko bertsularia Donostian soldado*", EGAN, 1964, 77'gn. orr. Luzaiden kantatzen den bezala. Gauza asko Lizarraga'ren paperetik artu izan dira.

- 2/7 sofritzera eldaite ala dabilena.
- 4/7 xinta minta guzier baizauden begira.
- 8/1 parlamenduko biga.
- 9/1 prinzipalki nion
- 10/1 kontestazionia jeneralak niri.
- 10/3 oben egin niola

- 10/8 *batek* berme jarri.
- 11/4 lagun ginintzatela.
- 11/6 il ginintuztela.
- 11/8 *eroa* bezala (*erioa* izan behar du)
- 12/5 gorde guardiara.
- 13/2 abiatzen gira.
- 16/1 utzi ginuyenian.
- 16/4 pena ginuyela.
- 17/1 Millafranka errira urbilen pausua.
- 18/7 *guti beti bezala* (*guri*).
- 19/2 unibersal oriek asi arrobatzen.
- 19/5 ez diru ez arropa.
- 19/7 eien xaarrak ditugu.

Ogeigarrena azkenean jarririk dago. Alare emen obeki eldu da.

- 20/8 salbai borreguak.
- 21/9 etzela guretako perdonarik oraixe.
- 22/6 ark errezibitu.
- 23/6 guziak lerruan.
- 23/7 gure erreinuko.
- 24/3 Probentzian.
- 24/6 gure Erreinura.
- 25/1 egin daite.
- 25/5 nola zerbitza diro.
- 25/9 tierra oni derayo.
- 26/9 afer mantenatzeko.
- 27/6 beti noblezia.
- 28/4 aien koloriak.
- 28/7 matier finitzeko.
- 29/8 erakutsi dauten.
- 30/5 estima daite.

Ikusi: "Juan Echamendi, "Bordel". (Datos biográficos) BAP 1958. p. 462. Orduan uste ginuen bertsu auek beranduan eginak zituela Bordelek.

KARLISTEN GERLAKO KANTIAK (1838 edo 1839)

Asieratik gaizki sartu ziren Luzaiden karlistak. Errian beste alderdikoak agintzen zuten, eta aiek mendiz mendi ibili besterik ez zaukaten. Bestalde, gerla beti gerla da, eta astokeriak egiten dira alakotan.

Karlisten lenbizko gerlako kantuak dira, (1832-1839), eta Bordelek 1838'an jarriak. Ikusten da beroan egin zituela. Samintasun aundia erakusten dute, naiz doñu edo aire polit eta argian kantatzekoak izan.

Bordel'ek bere erriko jendeak senditzen zuena erakusten du. 1837'an agertu zen Luzaiden, von Schack izeneko aleman aipatu bat Orriagara joan nahian. Bazterrak sutan arrapatu ta, itzuli behar izan zuen etxera. Andik urte batzutara idatzi zituen orduko gauzak eta oraindik argitaratu ez ditudan orritan badira Bordelen itzak bezain gogor-rak. An adituko zituen!!!

Airea: "Ikusten duzu goizean"

1/ Giristinoak, barkatu,
Abertitzia dut artu,
Nahi dut egiaz mintzatu
Gure denbora nahiz pasatu;
Leku hunian gira sortu,
Ez dugu abandonatu,
Beharrak guardiatzen gaitu
Konserbatu behar baitu.

2/ Orren konserbatzekotan
Gerabiltzazu penetan,
Okasione orotan;
Bainan gobernuaren baitan
Ez gira amodiotan:
Sartzen dira graduetan
Huntsa gobernatzekotan,
Seinale guti obretan.

- 1/1 Giristino = kristaua.
1/4 nahiz pasatu = pasatu nairik.
1/5 hunian = onean.
2/3 orotan = danetan.
2/6 gradu = cargo.
2/7 huntsa = ongi, ondo.

3/ Obrarik injustuena
 Orai pratikatzen dena,
 Ezin esplika daitena;
 Konposatzen da mila kozina
 Ez dirokete kontina;
 Zonbaitek nahi luketena
 Armada bertzek mantena,
 Fornitzaliak zer pena!

4/ Penarekin bizi gira
 Beti onaren begira;
 Etsitzen asiak gira:
 Sei urte ontan gerla ari da (1)
 Astean bezain berri da.
 Bayonetak hunak dira,
 Ezpatak ala balira,
 Sanyatu beharrak dira.

3/4 konposatzen = konpontzen, maniatzen.

3/5 ez dirokete kontina = ez dezakete jarrai,
 irau.

3/8 fornitzalia = mantenatzalia. El proveedor.

4/8 sanyatu = aldatu.

---

(1) Emen ikusten da zein urtetakoak diren kan-
 tuak. Gerlaren seigarren urtea 1838 edo 1839'an zen.

5/ Sanya balite ezpatak
Garbi laizteke disputak,
Liberal eta karlistak.
Batzuek dira elgarren kastak,
Bertziak negoziantik,
Oro elgarren konsentak;
Orietaik tugun presentak
Neka bidia inozentak.

6/ Inozentaren bizia
Esklabo errendatzia
Bere denbora guzia.
Enganatzalen gobernatzia
Gure trabailu tristia;
Auxe da ezin bertzia,
Debalde enplegatzia
Izerdiz irabazia!

5/6 elgarren konsentak = elkar artuak.

6/2 errendatzia (fr. rendre) = errenditzea.

6/5 trabailu = naigabe.

7/ Egin dituzte justiziak
Ahal bezain itsusiak,
Anitzi gusta biziak
Batzuek anaiak bertziak kusiak
Bi partiden nagusiak,
Elgarren kontra guziak,
Anitz "amigo" josiak:
Zer patriota nahasiak!

8/ Holako gerla manera
Ez ikusirik obe da,
Tronperia du sobera:
Eman tugunak paper aldera
Sekulan ezin kobera.
Emaiten dute kolera,
Miserabliain gainera
Gaizki agertu moneda.

7/4 kusi = primo.

8/3 tronperia (fr. tromper) = engaño.

8/4 paper aldera = paper trukean.

8/5 kobera = kobratu.

9/ Nor diren ez dut erraiten
Legiak ez du emaiten
Izenak esplika ditén.
Ez duguya ba ikusten,
Nunguak-nahi izan ditén,
Gizenak flakuen jaten?
Ori da etsenplu baten
Zer segida deramaten.

10/ Segida horren gainian
Mintza gaiten zuzenian
Libertate dugunian:
Abertitzen tut fede hunian
Baliatzeko heinian,
Beren azken orenian
Sar ditén itzalgunian
Diru metaren barnian.

9/5 nunguak nahi = nun-naikuak.

10/5 heinian = neurriyan, tamañan.

10/6 orenian = orduan.

10/7 itzalgunian = itzalean, kerizpean.

10/8 meta = pilla.

11/ Aisa litaike sartzia
 Balute preferentzia
 Konsegitzeko grazia.
 Izanik ere mundu guzia
 Ezin konserba bizia,
 Ori da ezin bertzia!
 Ez da aski diru biltzia:
 Orok zor dugu hiltzia.

“*Ttipittuaren papera*”. Eskuz idatzirik dago eta ameka bertsuak dakarzki.

- 1/2 abertitzia dut artu.
- 1/3 nahut egiaz mintzatu.
- 1/5 tierra hunian gira sortu.
- 2/2 gerabiltza penetan.
- 3/3 ezin kontina daitena.
- 5/2 garbi baitezke disputak.
- 5/4 erdiak dira...
- 5/8 nekazaile inozentak.
- 6/4 enganatzailek.
- 6/6 hauche de inyustizia.
- 7/1 egintuzten yustiziak.
- 7/4 erdiak anayak bertziak kusiak.
- 7/8 ze patrio nahasiak.
- 8/6 botatzen dute kolera.
- 8/7 miseraulen gainera.
- 9/4 nunguak nahi izan ditén.
- 9/5 eztuguya ikusten.
- 9/8 segida zer deramaten.
- 11/6 hauche da ezin bertzia.

Errekalde'ri artuak. Memoriz egin zizkidan. Zor-

tzigarrena eskas du; etzitzaion heldu. Ttipittuaren al-
daketak berekin ditu. Gañera beste auek:

- 3/3 esplika ezin daitena.
- 4/5 hastian bezain berri da.
- 5/2 garbi laitezke disputak.
- 5/4 batzuek elgarren kastak.
- 6/4 enganatzailen gobernatzia.
- 9/6 gizenak mehien yaten.

An-emenka artutako beste sail bat bildu nuen. Ber-
dintsu dira gehienak.

- 1/7 beharrak gordetzen gaitu.
- 3/1 obrarik den gaistuena.
- 5/8 nekazari inozentak.
- 7/8 ze partido nahasiak.
- 9/4 nunguak nahi izanike.

“BIHOTZA ZERAUT NIGARREZ URTZEN”

Ba nuen Luzaiden kantu onen berri. Egia edo gezurra, gazte denboran elgarrenganako atxikimendu aundia izan ondoan, ezkondu ez; eta gero, alargun gelditu-ta lenbiziko maiteari eginak izan behar dute. Bere suyeta zuen Bordelek?

“Etxeberriko kantiak” deitzen dituzte. Etxeberri, Luzaideko bezteretxea da.

Galduak bezala jotzen nituen bertsu auk, Arnegi'ko Mozuak kantatu zizkidalarik. Gehiago ere izan behar zuten, berak zionez. Komeni da jakitea.

- 1/ Xarmegarria, zure berririk
Nihundik ez dut jakiten,
Zureganat dudan amodiuk
Ardura nau oroitazten;
Zonbat maneraz maluros nizan
Ez duzia konsideratzen?
Zutaz aipatzia guti aski dut,
Bihotza zeraut nigarrez urtzen.

- 2/ Ala oren tristia izan zena
 Nik maitatu zintudana!
 Geroztik hunat pasatzen dixit
 Bihotzian zombait pena.
 Ni ote naiz munduan lehena
 Amodiuak tronpatzen nauena?
 Ondokuengatik gehiago sofri niro
 Nitaz fini baladi azkena.
- 3/ Oi zer gauza lanyerosa den
 Amodioa gaztendako!
 Bihotz gogor hori ez ote zaizu, bada,
 Ene alderat tendratuko?
 Ze! ala orai kitatzen nauzia
 Arabez obe batendako?
 Ark ere ez ote du nik bezala
 Izanen eguna gauaren ondoko?
- 4/ Ote da zeruan aingerurik
 Elgar maitatzen dutenik,
 Zureganat dudan amodiua
 Baino fidelagokoa dutenik?
 Ene penak finituren dira
 Ni juanez geroz mundutik;
 Ez dut nik beste erregretarik
 Xarmegarria, zurea baizik.

-
- 1/1 xarmegarria = zoragarria.
 1/2 nihundik = ifundik.
 1/4 ardura = sarritan, maiz.
 1/5 maluros nizan = doakabe naizen.

- 1/8 zeraut = zait.
- 2/1 oren = ordu.
- 2/6 tronpatzen = engañatzen.
- 2/7 sofri niro = sufri nezake.
- 2/8 "Nitaz fini EZ baladi azkena", izan behar lukela iduri du. (Nerau ez banintz azkena).
- 3/1 lanyerosa = arrisku duna.
- 3/4 tendratuko = bigunduko.
- 3/5 kitatzen nauzia = uzten al nauzu.
- 3/6 arabez = segurki.
- 4/7 erregretarik = samintasunik.

BARBERAREN KOBLAK

Preottoa bazterretxeko alaba, izan behar zuen bertsutan den izar ederra. "Barbera" berriz, gero Luzaiden mediku izan jaun bat. "Cirujano" deitzen dute elizako paperrak.

Sei bertsu beintzat izan behar zuten. Bost bakarrik bildu ditugu. Emen direnak Luzaiden artuak dira:

1/ Kantore berri xarmant batzu

Orai hasten naiz kantatzen,

Iñorant denik balin bada

Guziek entzun ditzaten:

Izar eder bat ba dakizue

Jinik ba dela Luzaiden,

Eztitasunez betia da eta

Guziak ditu xarmatzen;

Oray asia da tristatzen.

1/1 xarmant = zoragarri, eder.

1/6 jinik = etorririk.

1/8 xarmatzen = zoratzen.

2/ Jinko Jaunaren probidentzia
 Ez dea bada aundia,
 Irauzketa'ko plaza hortan
 Holako argi noblia!
 Argi eder horrek merezi luke
 Ederki adoratzia:
 Oferendatzat emakozue
 Mirra edo izentsia,
 Ahal duenak urria.

3/ Barber gazte bat jiten omen da
 Españiako aldetik
 Artizarra horren konsolatzera
 Erremedioz beterik.
 Barber horrek egin ote du
 Hoin mirakulu aundirik?
 Erremedioak eman tu bainan
 Deus ez omen du oberik:
 Gaixua utzi du tristerik.

- 2/3 Irauzketa = Luzaideko etxerik zaharrena.
 3/1 jiten = etortzen.
 3/2 artizarra = goizeko izarra.
 3/6 mirakulu = mirari.
 3/8 deus = ezer.

4/ **Konseiluño bat ba nuke nik**
Orai emaiteko zuri,
Barber gazte horrenganik
Baldin ez bazira eri:
Nahi baduzu konserbatu
Zeure argi eder ori,
Gezurño zombait erran behauzu
Adoratzale orori,
Eta ez fida nehor.

5/ **Amodiotan den presuna**
Ez da beti alegera,
Plazer bezanbat penetan
Pasatzen dixi denbora.
Ni ere halaxe nihabilazu
Galdurik neure odola,
Mundu ontako plazer guziek
Ez bai nirote konsola:
Hilik ere ez dut axola.

4/1 konseiluño = conseju txiki.

4/9 nehor = iñori.

5/8 ez bai nirote = ez bai nintzakete.

Ikusi: "*Lau euskal olerki zahar*". (EGAN: 1-2, 1958; 22-26'gn. or). "Iturburuko", Yoana Cihigoye-
neche'k kantatu zizkidan bezala. Orai emandakota-
tik diferente dira:

1/9 Orai gaxua asia da tristatzen.

4/ Konseiluño bat banuke
orai emaiteko zuri
Baldin barber gazte horrenganik
ez ba zira heri:

"J.C. Arrosagaray". Bere gazte denboran anitz al-
diz kantatu izan dituela, dio eskutitz batean. Seiga-
rren bertsua etzaio heldu burura. Noizbait oroitzen
bada bialduko du. Zer bait aldatzen digu:

1/4 guziek entzun *dezaten*.

3/3 *Argi eder* orren konsolatzera.

3/7 Erremedioak eman tu bainan
Utzi du penaz beterik
Eta gaichua tristerik.

4/ Konseiluño bat banuke nik
Orai emaiteko zuri
Baldin ez balin bazira
Barber gaztia ganik eri...

5/5 Plazer bezanbat penarekin
pasatzen baitu denbora...

5/8 ez bainiote konsola.

Errian ba dira beste itz batzuk aldatzen dituzte-
nak ere:

2/6 Argi eder horrek merezi luke
oneski ohoratzia.

4/3 Baldin barber gazte horrenganik
ez bazira heri:

ENE ANDREGAIARI

Mutil denboran berari gertatua du bertsulariak. Erriko nextato gazte bat, Bordel hartaz gustatia dela erranez joan da nunbait; eta aski lukela baia emaita, ezkontzeko.

Jakin du mutikoak, eta biak gomitatiak ziren eztei-egun batez asi zen bazkarikoan koplaka. Mahitik goratu ta, gorriturik atera izan behar zuen salatik nextatoa.

“Gelariaren koplak” zirela aditu nion kantari zahar bati. Apez etxean egoten zen zerbitzaria ote zen? (1).

---

(1) Erriko seme frango izan dira Luzaiden apez. Gerta laike oseba apezarekin bizitzen zen nextato zombait izatea.

1/ Andere gaztia,
 Otoi, barkatu:
 Enetzat nola ote
 Zira mintzatu?
 Uroski egundaino
 Etzaitut xerkatu;
 Zeren gainian zira
 Hola deklaratu?
 Biluak urratu
 Beharrak banitu,
 Zuk ez nahiz artu...
 Zu ez bezalakorik
 Nahi dut hautatu.

2/ Abertitzen zaitut,
 Andere gaztia,
 Izariz ar dezazun
 Banitatia.
 Fortunaz izan banu
 Nik borondatia,
 Ez omen zinazteken
 Nitaz hautatia.
 Aise da, maitia,
 Kunkil izaitia
 Urgulu artzia;
 Oraino zerbait bada
 Gogoan pastia!

1/5 uroski = zorionez.

1/6 xerkatu = billatu.

1/9 biluak = illeak.

2/3 izariz = neurriz, neurrian.

2/10 kunkil = arro, buru-arro.

2/13 pastia = pasatua.

3/ Ororen burukoa
 Alegera zaite:
 Zu afrontatu gabe
 Konsola naite.
 Hola mintzo zirela
 Aditzen badute,
 Zure mina dudala
 Ais'erranen dute.
 Erreklama zaite
 Ahal bezain fite:
 Nork nahi zaituzte?
 Zu bezalako filusik
 Nik ez dut maite.

4/ Zu maite zaituna
 Ez da ene baitan,
 Etzaitela, ez, egon
 Naigabetan.
 Iduri nitzaizu
 Sobera amodiotan;
 Uste baduzu ere
 Etzira feiletan.

- 3/1 ororen burukoa = guzien gañetikan.
 3/3 zu afrontatu gabe = zureganatu gabe.
 3/8 ais'erranen dute = aisa esango dute.
 3/9 erreklama zaite = dei egin zazu.
 3/10 ahal bezin fite = aal bezain laister.
 3/12 filus = zuri-eder-faltoa, engañagarri.
 4/6 sobera amodiotan = amodio gehiegitan.
 4/8 etzaude feiletan; lit. feire.

Egon naiz miletan
Bertze zombaitetan
Nahiz aferretan;
Bainan ez egundaino
Zure desiretan.

5/ Desiretan egon naiz
Errekontratzeko,
Bizpairur arrazoinen
Espelikatzeko.
Zer zinuen suyeta
Ene aipatzeko,
Zuhaur iduriekin
Erreformatzeko?
Sekulan saltzeko
Beldur baratzeko...
Ez da fidatzeko!
Paregabia zira
murmuratzeko.

4, 9/13 egon naiz askotan
beste zenbaitetan (neskatxetan)
niaz alperrikan (edo, bañan alperrikan)
bañan ez egundano
zure deseotan.

5/2 errekontratzeko = zurekin topatzeko.

5, 5/11 zer zenuen motibo
nere aipatzeko,
zure iduripenekin
ola nahastutzeko?

5/10 baratzeko = geratzeko.

6/ Murmuratzen dituzu
 Iduritzen zaitzunak,
 Horiek dira zure
 Jendetasunak.
 Xarmatzen bide zaitu
 Zure edertasunak,
 Geien konplimendiak
 Egiten tuzunak.
 Uroski goiz hunak
 Pasatzen tuzunak
 Emanik fortunak!
 Odol hunik in liro
 Zurekin gizonak.

7/ Gizonaren bizia
 Andre laguntzia,
 Konbeni dute elgar
 Eztiki artzia.
 Bainan batzuk ba dute
 Mila fantesia,
 Beren baitarik heldu
 Zayela grazia.
 Oro malezia!
 Ez da abilezia
 Urgulu artzia:
 Hiltzeko sortua da
 Mundu guzia.

6/5 xarmatzen bide zaitu = xoratzen omen zaitu.

6, 7/8 kunplimendu geienak
 egiten dizkiozunak

6/12 odol hunik in liro = odol onik egin lezake.

A. Onaindía, "*Milla Euskal Olerki Eder*", 451'garren orrialdean.

Izena "*Ene Andregaiari*", emendik artu dugu. Ez hala, bertsuak. Luzaiden bezala emaiten ditugu. Auek dira A. Onaindiaren aldaketak:

1/1 Andregai gaztea, otoi, barkatu.

1/5 Egundaino etzaitut pensetan xerkatu.

1/9 biluak urretu.

2/1 Abisatzen zaitut
Andregai gaztia.

2/10 Holako filusak
nik ez ditut maite.

4/3 etzaitela egon, ez, naigabetan.

4/5 iduritu baitzaizu
sobera amodiotan.

4/10 bakarrikan ez zurekin desiretan.

6/2 iduri zaizkitzunak.

6/9 Uroski goiz hunak
Pasatzen tuzunak,
Emanik fortunak.

Odol hunik in diro zurekin gizonak.

7/10 hiltzek sortua da
mundu guzia.

"*Cuaderno Madarich*". Eskuz idatzia. Maria Luisa Auzqui'k egina.

2/3 izarian artziaz banitatia.

2/7 ez omen zinateken.

3/11 nork nahi zaitute?

4/10 Bertze anitzetan.

5/1 Desiretan egon niz
zure errekontratzeko.

MENDEKOSTE BESTÉTAN

Bordelen kanturik ezagutuenetako bat aux da. "Floria" izeneko karta-jokuan Arnegi'ko bost emaztek egindako komedia kondatzen da.

Anitzetan argitaratua izan baita, zaharretakoa bezala, Azkue'k 1901'ean zabaldua artuko dugu emen (1). Sallaberry'k bost emaztien izenak ixiltzen ditu, berek aditze-ko beldur balitz bezala (2). Bein baino gehiagotan gertatuko zen halako bat Euskalerriko plazetan!

1/ Mendekoste-bestetan

Aurthen Arnegiko errekan
Istorio bat gertatu izan da,
Kasik ezpeitirok erran:
Bortz emaztek edan tuzte
Amalau pinta hepetan
Jokaturikan kartetan.

1/5 emaztek = emakumek.

1/6 hepetan = bat-batean.

1/7 "Amalau pinta arno betan", erraiten da Luzaiden.

---

(1) *Resurrección M.ª de Azkue*. "La Música Popular Baskongada" (Bilbao, 1901). Conferencia pronunciada en el "Centro Vasco"; (pág. 11).

(2) *J. Sallaberry*. "Chants Populaires de PAYS BASQUE" (París, 1930) pág. 210.

2/ Jokoa zuten *florian*
Arnegin Madrilenian,
Atso gaixoak uste zuten
Zirala zeruko lorian
Saindu ororen erdian,
Beren botoilak aldian
Bai eta plazer handian.

3/ Batek zion besteari:
“Haurra ire graziari;
Arnoño hunek alegeratzen
Ditan bihotzñoa niri;
Ene plazerra hona luken
Banu zonbait ogi-poxi
Arno ezti hunekin”.

4/ Katixa ta Katalin
Auzo biak elgarrekin
Arno edaten ari ziren
Koraje handi batekin;
Gero ondoan bazuten
Gibel aldean zer egin
Beren fanfarriarekin.

2/1 *florian* = karta-jokua.

2/2 Madrilene = Arneguy'ko etxea.

2/7 “Edaten umor hunian” (Luz.).

3/3 Arnoño = ardotxo.

3/6 ogi-poxi = ogi puxka.

4/7 fanfarria = soñulariak, musikariak. Azkue'k
“fanfarroneri” bezala itzultzen du.

gero ondoren bazuten
atzeko aldian zer egin
beren musikarekin.

5/ Hirugarrenak ederki
Tanteatzen omen daki:
Hamarrekoak harek zituen
Omen markatzen orori;
Hundarrekotz nahasi zen
Eta lurrerat erori:
Orduan etzen egarri.

6/ Laugarren hori zer *pheza!*
Maria zapatainesa;
Huntsa esplikatzen zituen
Heskuara eta frantsesa;
Bai eta ere aisa egiten
Bide handian *esa*:
Horixe da haren letra.

7/ Bosgarren hori zoin ote da?
Pentsatzeko ez da pena:
Zerafina gaizo orrek,
Nola ezpaituke lehena,
"Benedika dakiola, dio,
Mahatsari ahiena,
Arno ekartzen duena".

5/5 Ondarrekotz nahasi zen = azkenerako nas-
tu zan.

6/1 zer *pheza* = zer *pieza!*

6/2 zapatainesa = zapatariaren andrea.

8/ Ahuntzez jokatu eta
Hasi ziren kolpeka.
Kaston deitzen guarda gazte bat
Kanpotik jinik lasterka
Hok partitu izan zituen
Ez uste bezain aisa
Arrazoinik ezin pasa.

9/ Zuk ere etxekandera,
Erran beharzu egia:
Jolas hortan zu ote zinen
Horien buruzagia?
Bortz emaztek egiteko
Horixe da komedia!
Hurran baizen zahagia.

8/1 Ahuntzez jokatu = dana batera jokatu.

8/4 jinik = etorririk.

8/5 "Bakia ezarri zuen
Ez uste bezain aisa" (Luzaiden).

9/7 hurran = gertu, ondoan, aldamenean.

J. Sallaberry. "Chants Populaires du Pays Basque" pág. 210 (París 1930).

1/3 Istorio bat gertatu da
Kasik ezpeiot erran:
Bost emaztek edan dituzte.
Hamalaur pinta arno betan.
Jokaturik kartetan.

2/2 Arnegiko Madrilenian.

3/1 Batak zion bertziari.

3/5 Ene plazerra hola luken.

- 4/7 Bere fanfarreriekin.
- 8/3 Kaston deitzen zen guarda gazte batek.
- 8/5 Hak partitu izan zituen.
- 9/7 Hurren baizen zahagia.

Onaindia. "Milla Euskal Olerki Eder" (Larrea, 1954) 449^{gn.} or.).

- 4/1 Katrina eta Kattalin.
- 4/4 Kuraia handi batekin.
- 7/3 Garaxane gaizo horek.
- 7/5 Benedika daiola, dio.

Pundu gehienetan Sallaberry'rekin batera heldu da. An erranak onendako balio dute.

Gauza bera erran daike "Kantuz" eta "Xaramela", bi bertsu liburutan diren aldaketaz.

"*Luzaiden bildua*".—Luzaiden aldaketak baditu, memoriz egiten delarik beti gertatzen den bezala:

- 1/3 Istorio bat gertatu da
asik ez daiteke erran.
- 2/3 Andre gaixoek uste zuten.
- 3/5 Ene plazerra hola luken. (Gizon alde bat
kantuz ari zen lekuan artu nuen beste puntu au:
Ene plazerra hol-hola huken.
- 6/3 Huntsa esplikatzen ditu.
(Beste aldi batez entzuna:)
Aisa esplikatzen ditik.
- 6/7 Hori dun ire letra.
- 7/1 Bostgarrena zoin ote da?
Pentsatzia ez da pena.
Xakueneko gaizo horrek...

(Au da bakoitzak bere aldera emaiten duen izena:

"*Zerafina*" (Azkue), Garaxane (MEOE). Luzaiden Arnegi'ko etxearen izena sartzen dute: Xakuenea.

- 8/3 Gaston deitzen zen guarda bat
Kanpotik jinik lasterka,
Bakia ezarri zuen
Ez uste bezain aisa.

ETXAUNDIKO KANTIAK

1/ Giristinoak adora beza
Komeni den relikia,
Gaistakeriak utzita
Huntsa goberna lekia;
Buruzagiak atzeman diro
Bizi deneko nekia,
Bere baitarik ez badu maite
Familiko bakia.

2/ Behar bezala esortatzeko
Ez dut ikasi eleka,
Xuhurra denak ez dezala
Okasionerik xerka;
Bere usaya hala duyena
Nik ez dezaket debeka:
Erran dezaket ez dela propi
Ama humiak kolpeka.

1/4 huntsa goberna lekia = ondo goberna lekua.

1/5 atzeman diro = arkituko du.

2/2 eleka = izketan.

2/3 xuhurra = txintxua.

2/4 okasionerik xerka = okasiorik billa.

2/5 usaya = oitura.

2/8 propi = egoki.

3/ Lege justoak manatzen gaitu
Bat bestearen ondoko,
Superiorra erdiek ere
Ez dute obedituko ;
Familiatan kexatzen dira
Elgarrengana orduko:
Naturaleza ezaguturik
Nehore ez dute artuko.

4/ Geruago eta gaistuago da
Jenden intenzionia,
Manera hortan galtzen ari da
Gure erlijionia.
Buruzagien falta dela
Ba dut opinioia,
Hek erakutsi behar bai dute
Etxeko unionia.

5/ Zuzen bidian laguntzeko
Balio du huntasunak;
Familiatan sekulan ez du
Parerik esenplu onak.
Bainan segurki ez dira berdin
Guzien jendetasunak:
Solasa aisa konprenitzen du
Akusatzen den presunak.

3/5 kexatzen = kejatzen.

5/7 solasa = esana.

6/ Desafio eta maldizione
Bere familiarekin,
Hori kostuma gaistua dela
Nik erranen dut garbiki;
Giristinoak behar luke
Gaizki eginaz urriki,
Bizimodia kanbiatzeko
Jaunaren beldurrarekin.

7/ Manamendien arabera
Emaiten diren ordenak
Ek obeditzen ez badira
Orok baitugu obenak;
Inumerable izanen dira
Kondenatuko direnak
Oro egiak balin badira
Elizako erranak.

8/ Ordenarioz kanpo dabiliza
Podere duten gizonak;
Miliarka dira gizonak
Hori ezagutzen dutenak.
Probidentziak argi ditzala
Inozet direnak;
Esenplu gaisto emaile dira
Gehienik dakitenak

6/3 kostuma = oitura.

6/6 urriki = damutu.

7/1 Manamendien arabera = aginduen era be-
rean (conforme a...).

8/1 ordenarioz kanpo = fuera de ley (ordena-
rio = código).

8/3 miliarka = a miles de millones.

9/ Nolako soinu halako iantza
Goizian hala atsian;
Halako zombait ere bizi da
Españian hala frantzian!
Esenplu eder guti emanik
Jainkuaren serbitxian,
Etsaia aisa libertitzen da
Beti gerla den etxian

- 9/1 iantza = dantza.
9/2 atsian = arratsian.
9/4 Espaiñan...

“Cuaderno de José María Iraburu”. Es el único que recoge entero este canto. Trae en la página 121 y respetamos íntegramente su versión. En Valcarlos quedan vestigios muy fragmentarios y más bien vagos. Coincide, en cambio, el título.

AYUNDAMENDUKOAK

Garai guzietan badira zer esanak erritan eta bertsulariak holakotan ez dira lo egoten. Herriko kondutan kozina zikin asko ikusten ari zela, eta ayundamendukoen kontra jarri zituen Bordelek bertsu auek.

Ara zer erraiten zidan Juan Cruz Arrosagaray'ek:

“Luzaidar zahar batek erran daut jua den egunian, Bordel zena bera asi omen zen bertsu on kantatzen Luzaideko plazan, eta herriko jende guzia bildu omen zitzakon plazerrez irakiturik... eta ostatuko kozinerrak ere ba, jatekua suyan utzirik. Gero gibela jua eta jateko guzia suyak irakituz eramana. Ordian, lehenik berak irakitu plazerrez, gero suyak jatekoa in zuen...

Jende guziak barur egin omen zuen egun artan, eta alare jendek omen zioten, Bordel kantuz ikustiak balio

zuela barur egun bat eta ohono gehio re. (ha-ha!)” (Kaliforniatik, 1964’ko Maiatzean). (1)

1/ Nahi duenak aditu
Luzaideko berria,
Esku txarretan dabila
Aspaldian erria;
Lehenago beharra zen
Finkatu larderia,
Orai etzaio itzuliren
Bakotxari beria.

2/ Hiruetan ogei urte
Gutienik ba ditu,
Herri huntako aferak
Ez dirala garbitu;
Solas hori nork eztu
Miliunka aditu!
Kozinerrak berak bezik
Ez dira baliatu.

1/6 larderia = errespetua.

2/3 aferak = (fr. affaire; cast. asunto).

2/5 solas = kontu, esana.

2/7 bezik = baizik.

---

(1) Ez ditut bertsu denak bildu ahal izan. Emen daudenak ere an-emenka bilduak dira. Segida guzia, amaika bertsu izan behar dute. Bertsu paperrik ez dut arrapatu.

3/ Herri huntan ba ditugu
Ofiziale hunak,
Larrurik zilatu gabe
Sangaratzen dutenak;
Lanyerosak ere dira
Holako gizonak,
Urrikarri ditut orien
Beharretan direnak.

4/ Manatu dretxuak bildu,
Beti aintzina galde,
Egundainoko eman guziak
Ez emanaren balde;
Arteko mensajeruak
Ez dabilta debalde,
Legearen fidel dira
Bakotxa bere alde.

3/4 sangaratzen = odol-hustutzen.

3/5 lanyerosak = arriskudunak.

4/1 manatu dretxuak bildu = agindutako petxak artu.

4/2 beti aintzina galde = aurrera ere aske.

4/4 ez emanaren balde = ez emanaren alde.

5/ Herri huni errekontru
Onak eman balako,
Errespetu behar zuen
Orai ez bezalako;
Katoliko eskudran
Ez da anitz holako,
Zonbat-nahi bilduagatik
Beti pundia flako.

6/ Orai zuri mintzo naiz,
Suyetan nagusia,
Etzinuela gupida
Egin ahal guzia;
Baldin ez bada ikasten
Kunpliki malezia,
Nolanahi honditzen da
Gaizki irabazia.

5/1 errekontru onak eman balio = suerte onak
jo balio.

5/6 anitz = asko.

5/8 pundia = puntua.

6/2 suyetan nagusia = istilluen nausia.

6/3 gupida = kupira.

6/7 honditzen da = ondatzen da.

- 7/ Nik enuke sartu nahi
 Afer'orietan barna,
 Etzazula gaizki artu
 Huntsa nahiz errana;
 Errezibitzen zinuela
 Edozeinek emana,
 Aski aintzineko huna
 Zinuen xikana.
- 8/ Jakina jarri zaizula
 Familia penatzen,
 Nola gobernutu zira
 Zeure ar-emanetan?
 Solas ori entzuna da
 Guztiz gehienetan,
 Partzuerrak ba tuzula
 Ixilik daudenetan.
- 9/ Herri guzia jarri zauku
 Aldi huntan minbera,
 Buruzagiek dutela egin
 Zarkeria sobera;
 Punitzia merezi ute
 Obraren arabera,
 Justiziaik balin bada
 Dezatela espera.

7/4 huntsa nahiz = on-ustean.

7, 7/8 Naiko gidari ona zenuen tranpa.

8/7 partzuer = socio.

9/5 punitzia = kastigatzia.

Errekalde. — Juan Caminondo, Errekaldeko naguse zenak sei bertsu kantatzen zituen. Bere bertsutatik gidatu gera aldi ontan. Alare aldaketa txiki batzuk sartu ditugu, bestetatik artuta:

3/1 *matu* dretxuak, esaten zuen. (*manatu*, izan behar du).

3/5 arteko ero mentsak (mensajeruak).

8/5 solas hori kurritu da gutiez geyenetan.

8/7 baituzula (badituzula).

Seigarren bertsea azkena bezala ematen zuen.

6/2 suyetan buria.

6/7 unditzen da.

(Errekaldek emanak, 1, 2; 4, 5; 6 eta 8'garren bertsuak dira).

Aldats. — Pedro Luro, Aldatseko nagusiak, bost bertsu dazki. Auetako bat Errekaldenetan etzena: zazpigarrena.

2/2 gutiena ba ditu.

2/5 solas hori zoinek ez du.

4/1 galdegin dretxuak bildu.

4/3 egundainiko guziak.

4/7 legeko fidelak tugu. Aldatsek seigarrena lenbiziko ematen du.

6/1 Orai zuri nuzu mintzo.

6/5 baldin ez bada izaiten.

Esan bezela zazpigarrena ez dut Aldatsi baizik aditu.

8/1 jakina da jarri zaizula.

Juan Cruz Arrosagaray. — Lau bertsu bialdu dituenetik, bi berriak dira: irugarrena eta azkenekoa.

Ba dira beste baten itzak ere: behar bada 7'gn eta 8'garrenaren artekoak.

.....

“Zuhaurek diozun gisan
Etzinuen merexi;
Malurosa, nola etzira
Lehenago berexi?”.

Gañera puntu frango:

1/3 “esku txarretan dabilate
Aspaldian herria
Finkatu nahi zuten
Bortitz larderia
Hobe eman balezate
Bakotxari beria”.

Bigarreanean dio:

“Hiru ogoi urte beden
Gutienaz ba ditu
Herri huntako bokatal
ez direla garbitu, (colada)
Nork ez du solas ori
Milihunka aditu...”.

Azkenekotz:

6/1 Orai zuri mintzo nuzu.
6/3 Etzinuela, ez, gupida.
8/5 solas ori badabila.

BAYGORRIKO HEGALIAN

1/ Baygorriko hegalian,
Ez urrun Donibanetik,
Jaun-andere biga dira ageri
Bertzen gainetik.
Aspaldian bortxatuak
Amodiuaren aldetik,
Anderiak galduik baitu
Bi lumaño hegalpetik.

2/ Lehen lumaren galtziak
Baditu amabi urte;
Bigarrena berriz aurten
Biek penarazi dute.
Jaun-andere orier buruz
Abisa eman nahi nuke,
Elgar esposa dezaten
Ideya hunik badute.

1/2 Donibanetik = Donibane Garazi (San Juan
Pie de Puerto).

1/3 Jaun-andere biga = jaun-andre bi.

3/ Ideya hunak ar bitzate
Bakotzak bere hunetan,
Egin hutsak errepara
Bizi diren egunetan;
Oriek dabilzan bezala
Guti da oraiko eskualdunetan;
Ohore guti orotan
Bere gazte lagunetan.

4/ Gaztek hala zaharrek
Ez holakorik ohora;
Eskandalak daramate or
Aspaldiko denbora.
Animarik ba dutela
Etzaie, ez, gogora,
Oriek dabilzan bezala
Baita animalen moda.

5/ Animalek hilez geroz
Ez dute deusen beldurrik:
Orien pare ez daike par
Giristino zuhurrik.
Nola biziak ez baitu
Memento baten segurrik,
Hobe dugu kanbiatzia
Ez izateko malurrik.

5/8 ez izateko malurrik = ez izateko okerrik.

6/ Jauna! zuk ar bazineza
Kanbiatzeko xedia,
Galdu duenak egin diro
Laster erremedia:
Zuri emanak baititu
Gorputza eta fedia,
Zureganikan yalgiak
Alaba eta semia.

7/ Arrazoinekin zu baizik
Ez du bertzerik goguan,
Egun oroz or dabila
Beti zure onduan:
Ez bazira merkatuan,
Handik etxeatekuan
Sartzen da harri-ziluan,
Zu gorderik zauden lekuan.

8/ Jaun larru zuria sendi
Delarik harpetik,
Andere bilo horia
Bere lagunen artetik
Gibelerat gelditzen da,
Errori dela astotik;
Fida baita hark, xut-xutik,
Begira minartze gaixtotik.

6/2 xedia = asmoa.

6/3 egin diro = egingo du.

6/7 yalgiak = ekar-araziak.

8/5 gibelerat = atzera.

8, 7/8 fiatzen baita ark, xut-xutik,
gordeko duala miñartze gaixtotik

9/ **Hola minartu izan du**
Bietan erori eta:
Holako irriskuan
Gutiago ezin gerta...
Goraki ukatu zion
Lehenbiziko paketa:
Bigarrena ez baitziron uka,
Bilatu dio gazaita.

10/ **Oraiko gazaita ere**
Ez du aisa xerkatu;
Haurraren atxikitzeko
Anaya zuen galdatu.
Zorigaitzez, tenoreko
Hari zapeta zilatu,
Auzoko batek jasan du,
Hori ez da segetetu.

- 9/8 gazaita = aita-pontekoa.
10/2 xerkatu = billatu.
10/3 atxikitzeko = jasotzeko (bataiatzean).
10/5 tenoreko = garai onez.
10/7 jasan = jaso.

Gizon bat ezagutu dut bakarrik, Luzaidean, kantu au zakina. Bere eskuz idatziazi nion, eta, itzez itz, argitaratzen dut. Suyeta ez da polita; bana garbitan garbi emanak dira bertsuak.

“ENE IZPIRITUAN BA ZEN ZENBAIT BERTSU...”

“Ene izpirituan bazen zenbait bertsu”, Oxalde aundiaren izenean ekartzen dute euskalerriko kantu-liburuek. Nik ere, harena bezala jotzen nuen beti; bainan, Luzaiden ez dute barkatzen zaharrek...

Orai baino len erran izan dugu (1). Batzutan gertatzen dira halako gauzak; eta batzere bertsulari aundien artean. Etchahun gogora ekarriz, Haristchelar jaunak esaten zuena: “ainbertzetanoko aipamena izan bai zuen Etchahunek bere alderdian, anitz dira bere izenarekin erritan dabilzan kantuak” (2). Behar bada, emen gertatu zena. Goazen geldo geldo.

“Ene izpirituan” ekartzen duten kantu liburutan ba dira iturri bat baino gehiago:

---

(1) J. M. Satrustegui. “Anotaciones a la obra literaria de Bordel”. BAP. 1962, 3.º, p. 241 y ss.

(2) Haristchelar Jean. “La Chanson “Bortian Ahüzki”, et son auteur inconnu. “Gure Herria”, 1962, 2-3; p. 134.

1) Zazpi bertsu bakarrik ekartzen dituztenak. Itzez itz artuak dira denak, eta utsak ere ez dituzte aldatzen. Erraite baterako, zortzigarren bertsuari (auendako zazpigarrena):

“Eriotzeko orena
ez ahantz *geroztik*
segurragorik ez da
sortzeraz *geroztik*”.

Emen sartzen dira “Kantuz”, “Milla Euskal Olerki Eder” eta bertze frango (3). Bigarren edo irugarren eskuko iturria izan zutela erran beharrik ez da.

2) Bayonan argitaratu, Oxalden denborako paperrak ere ekartzen dute. Orain jakin behar ginuke nork eta nola argitaratuak izan ziren; eta errotik jakin ere. Gerta laike bertsulariak berak bilduak ez izatea; edo berarekin kondatu gabe ateratzea.

Ona zer dion Oxobi’k, bere erritar Oxalderen bertsu paperrak direla-ta:

“Ordukotzat norbeit ba othe zabilan
Oxalderen kantuak galtzerat ez utzi
nahiz, bilduma batean ezarri beha-

---

(3) Ikusi: “KANTUZ” 65’gn. orr.: “Milla Euskal Olerki Eder” 507’ganean.

rrez? Duela berrogeibat urte (1949'ko lana du Oxobi'k) Baionan kalonje hila den Adema neurthizlari famatua eza?

...elgarren berri bazakitela biek dudarik ez da. Denboran zenbait partida badutela buruz buru eginik nor edo nork finkatzen balauku, harritzerik ez ginuke.

Dena den, huna zer dion aspaldian Bidarrin kokaturik den Fermin harotzak:

Goiz guzietako gophor esnea husturik, Seroraeneko edo Sastriaeneko supazterrean bazagon Oxalde chaharra, be-thi bere kantueri bat, biga, hiru, lau, phunduak erhietan kondatzen zituela...

Jaun bikarioa jiten zakon egun gehienez ikhustera eta, alegia deus ez, kantuen ikhastera.

Ordu hetan, Bidarrin ibilki zen Domingo Larresoro, egun eskale, bihar langile eta berdin haurrer katichima (erakusle) irakasle, ahal bezala bizi zen gizon bat.

Domingo Larresoro estimatzen zuen

Jaun bikarioak. Eta hunek egun batez Baionan imprimarazi zituen Oxalderen kantuak eta Domingori kopiak eman, kopia horiek saldurik, zombait sos egin zezan.

Bikarioaren jokia biziki gaitzitu zitzaion Oxalderi (4).

Goazen orai Luzaideko solasetara. Diotenez, aste-astetik izen aldatuarekin argitaratuak dira zombait bertsu. Beste anitzen ordeztan, Kaliforniatik bialtzen dazkiaten itzak aipatuko ditut. Bordelen familiko baten itzak dira: "...lehenik bilatu Juan Iroz'en adreza eta gero iskiatu dakot... Erraiten daut bazuela liburu bat (cuaderno?) dena kopiatia Bordelen kantuez eta Pelo Barcelona zenai prestatu zakola eta gehio ez duela ikusi. Gero galdegin dakot Barcelona zenain alabari ensea dain atzemaitera eta oraino ez omen du halako libururik ikusi".

"Bertzalde erraiten daut Iroz'ek Bayonako inprimerian baditazkela Bordelen kantiak eta zombait Oxalde'ren izenian ezarriak".

"Punto onek oroitarazten nu lehen zuri erran naizunaz (Ene izpirituan bazen zen-

---

(4) Oxobi. "OXALDE" (1949). Euskaltzaleen Bil-tzarrak ager erazia. 8'gn orrian.

bait bertsu). Ene opinionia zen (...) Bordelena zela; orai ez dut dudatzen" (5). Eta ondarreko erraiten du:

"...baliteke haren kantu zenbait etare Frantzi aldeko herri horietan nunbait, asi Arnegy, Ezterenzubi... eta Aldude, Banka, Baygorri; zeren Luzaidek, ba jendakiaz, ba mintza moduz beti kurutzamendu aundia izan du Frantziko aldiari, eta agian atzematen dituzu nunbait Bordelen original kantu kopia zenbait".

Lauetan ogei urte aspaldi artan eginak zituena emazte batek zionez, gazte zela, josten ikastera joaten zelarik egiten zuen kantu hori, eta orduko ateratzen asia zen Oxalde'ren solasa. Ezterenzubi'ko alaba da berez. Eta, zinez, erran zidan gero:

Kantuak berak ez balu erran Bordelena zela? Ona azken bertsua.

Sortzez eta bataioz
Ni naiz luzaidarra
Orok dakitena
Bordel xaharra;
Oraino bizi bainiz
Ez dut solas txarra
Gorputzez erbaildu
Ta kunkurturik bizkarra,

---

(5) J. Cruz Arrosagarai. 1964'ko udaberrian egindako eskutitza.

Galdurik indarra
Eztitu sukarra
Biotza ez azkarra
Ez ola bearra:
Aise pasaturen dut
Nere bizi ondarra (6).

Luzaiden ez dut arrapatu ahal izan bertsu au zakinik; bainan, berdin segur ziren Bordelena bezela kantatzean.

Dassance, adiskide onak, aditzera eman zidan bertsulariak elgarren arteko artu-emanak izaten dituztela. Adibidez, batek entzundako bertsu on bat, uste ez duela gogoan artzen du, eta bertze aldi batez berea bezala ateratzen...

Bere ustez, ez baten dako eta ez bertzearen; dudako ein hortan uztea izango litzake oberena.

Egi aundia da Dassance jaunak diona: elgarren kutsu aundiko bertsuak ba dira kantaritan. Ona emen Oxalde'k Sara'n emandako koplak bat:

---

(6) Ondarrola'n Zestau'ko etxekandere zaharrak errana.

Ikusi: "Anotaciones a la obra literaria de Bordel a través del testimonio popular". BAP 1962, 3.º, p. 241 y ss.

Oxalde, sortuz geroz,
Da bidarraitarra,
Hanitzek dakitena,
Guarda zaharra;
Oraino bizi baita,
Ez du solas tcharra,
Indarrez ahul eta
Gorphutzez meharra,
Konkortu bizkarra
Eztitu sukarra,
Galdurik indarra,
Ez hala beharra,
Deskantsuan derama
Bizi ondarra (7).

Nork norengandik artua? Behar bada geroak argituko du. Nik bizpairu oar egin nahi ditut bakarrik, zahar gazten arteko parabola huntaz:

1) Oxobik dionez, milla zortzi ehun eta hiruetan hogoi ta hemeretzi agertu ziren kantu hauk Baionako Ch. Loustau jaunaren moldetegitik. Erran nahi da, Bordel hil zen urtean.

2) Sara'n Oxalde'k emandako koplaren

---

(7) Oxobi. "Oxalde" 19'gn orrian. (Euskaltzalen Biltzarrak ager-erazia (1949).

anaia, Bordelen izenean egiten zen ordukotz, “zahar gazten arteko” kantuan (etzuen beintzat hil ondoan sartuko).

3) Oxalde 1814'garren urtean etorri zen mundura; Bordel, 1792'an, ogeitabi urte lenago. Suyetak galdeiten du au erraitea.

4) Bordel'ek 87 urte zituen hiltzean: ots, kantu au argitaratu zuten urtean. Oxaldek 65, eta beste emezortzi gelditzen zitzazkon geroko. 1897'an pausatu zen Oxalde.

Nola nahi dela, dudako hein hortan utz dezagun gaurkotz solasa, Uztaritz'eko adiskide jakintsuak adierazi bezala. Zirt edo zart egin beza geroak.

Izena: “Ene izpirituan bazen zenbait bertsu”, deitzen dute Luzaiden. Lenbiziko berttua bezala.

Oxobi'k Baionako kopia ekartzen du eta, “Zahar gazten arteko parabola”, emaiten dako. Itz auekin hasten da bigarren berttua.

“Gaztetasuna eta zahartasuna” izendatzen dute “KANTUZ”, “Milla euskal olerki eder”, eta beste anitzak.

1/ Ene izpirituan
Bazen zenbait bertsu,
Oraino den guzia
Etzeraut hustu;
Zertaz dutan solasa
Emazue kasu,
Espelikaturen baidut
Ahal bezain justu:
Zahar bainan prestu,
Odola zaut hoztu,
Biotza're lastu,
Gorputza berastu;
Oraino gazte banitz
Banuke gustu.

2/ Zahar gazten arteko
Hau da parabola,
—Zuzen esplikatzeke
Ainbat gogor da—:
Gaztia adin batez
Ez ditake molda,
Gorputza sendo eta
Azkar du odola.
Zaharra ez da hola:
Iragan denbora
Etortzen gogora
Et'ezin konsola,
Nekez bihurtzen baita
Zahar arbola.

1/4 etzeraut = etzait.

1/5 solasa = itz-bidea.

3/ Egunak badoatzi
 Egunen ondotik,
 Ez dira elgar iduri
 Juaiten hargatik:
 Atzo iruzkia zen
 Dirdiran zerutik,
 Egun oibelak ialgi
 Itsaso aldetik;
 Euria ondotik
 Asi da gogotik
 Odeien barnetik;
 Hortako badakit
 Erituko naizela
 Bustiz geroztik.

4/ Uda lehen arrosa
 Neguan arraro,
 Osto bano arantze
 Aise gehiago;
 Denez ohoratua
 Primaderan dago,
 Izotza jinez geroz
 Loriak akabo;
 Handik goiti gero
 Ez du gehiago
 Zeren ez den bero,
 Hortaz segur nago...
 Hori bezala gira
 Zaharrak oro.

3/3 elgar iduri = elkarren antzekoak.

3/7 egun oibelak ialgi = gaur trumoi-lañoak sortu.

4/7 uda-lehen arrosa = Udaberri arrosa.

4/9 andik goiti = andik aurrera.

5/ Huna gaztetasuna
Zoin den loriosa!
Horri konparatzen dut
Nere arrosa:
Usain goxo ezti bat
Kolorez airosa,
Bere arropa ere
Anitz baliosa.
Zahar odol otza
Nundik ez lotsa?
Flako du biotza,
Baitaki bai huntsa
Lur barnean duela
Laster gorputza.

6/ Aspaldi du naizela
Etorri mundura,
Geroztik pasatu da
Anitz denbora;
Atsegin batendako
Frango arrangura.
Miseria kantatuz
Bizi naiz ardura.
Geroko mentura
Nik banu segurra,
Egin nio hura
Anitzen gustura:
Zaharren gaztetzeko
Baginu moda.

5/10 lotsa = bildurtu.

6/8 ardura = maiz, sarritan.

6/9 geroko mentura = etorkizuna.

6/11 egin nio = egingo nuke.

7/ Zahar giren guziak
Gaztetzen bagina,
Anitzentzat munduan
Zer atsegina!
Horrek senda lezake
Gure biotz-mina,
Gibelerat itzuliz
Pasatu adina.
Gazte larru fina
Kolorez arina,
Ongi esamina,
Salba zak arima,
Ararteko harturik
Ama Birjina.

8/ Zahar bezanbat gazte
Badua mundutik,
Naiz zaharrak oro
Doatzin hargatik.
Heriotzeko orena
Ez ahantz burutik,
Segurragorik ez da
Sortzeaz geroztik.
Juaitian hemendik
Gizonak ez daki
Zer duen ondotik
Bekatuen gatik,
Barkatzen ez badauzku
Jaunak zerutik.

7/13 ararteko = bitarteko.

8/6 ahantz = aztu.

9/ Urgulutik asi zen
Lehen bekatua,
Luziferrek emanik
Bere zimendua,
Asaldatu bai zuen
Lehenik zerua
Bai eta piztarazi
Infernuko sua;
Suge armatua
Lehertu burua
Jin denian ordua;
Maria Saindua
Zure medioz dugu
Salbamendua.

10/ Etzaitut imitatu,
Ama, orai artian,
Orai egiten zaitut
Oroz batian.
Jesus, Maria, Joseph,
Hitz hok aipatzian,
Bake gozo bat bada
Ene bihotzian.
Azken orenian
Jaunak jujatzian,
Jar zazkit aldian
Hil nadin bakian;
Zeuretzat ar nezazu
Azken hatsian.

10/14 hatsian = amasian.

11/ Sortzez eta bataioz
 Ni naiz luzaidarra,
 Orok dakitena
 Bordel xaharra;
 Oraino bizi bainiz
 Ez dut solas txarra:
 Gorputzez erbaildu ta
 Kunkurtu bizkarra,
 Galdurik indarra,
 Eztitu sukarra,
 Bihotza ez azkarra,
 Ez hala beharra:
 Aisa pasaturen dut
 Nere bizi ondarra.

11/6 ez dut solas txarra = ez da gaizki esana.

Ikusi: *Oxobi*: "Oxalde" (Bayona, 1949) Euskaltza-
 leen Biltzarrak ager erazia; 31'gn. orrian.

- 1/2 zonbait pentsu.
- 1/4 etzerait hustu.
- 1/5 Othoi, egizazue zertaz diren kasu.
- 1/7 esplikatuko ditut.
- 2/3 Chuchen esplikatzia...
- 2/9 Zaharra ez hola.
- 2/12 Et'ezin konsola.
- 3/3 Ez dira denak bardin.
- 3/7 Egun goibelak jalgi.
- 3/11 Hedoiien barnetik.
- 4/3 Hosto baino arantze du gehiago.
- 4/8 loreak akabo.
- 5/10 Nundik ez *da* lotsa?
- 5/12 Baitaki hain huntsa.

- 6/2 Kreatu mundura.
- 6/6 Frango arrangura.
- 6/11 egin nio hura.
- 6/13 zaharrek gaztetzeko.
- 8/3 nahiz zaharrak oro.
- 8/6 ez ahantz burutik.
- 8/8 sortzeaz geroztik.
- 8/10 gizonak etzakik.
- 9/3 Luziferrek emanik *du* zimendua.
- 9/9 Suge armatua.
Maria Saindua.

B A P, 1962. "Anotaciones a la obra literaria de Bordel..." (c. 3.º p. 241). Ez du aldaketa aundirik ekartzen.

- 4/1 loria akabo.
- 4/13 Hura bezala gira.
- 6/1 Aspaldi du naizela.
- 7/9 Zahar larru fina (uts eginik dakar).
- 8/9 Gizonak ez daki
jiaitian emendik (lekuz aldaturik).
- 9/7 piztarazi.
- 10/10 Jauna jujatzian (Jaunak...).
- 11/9 Kunkurturik bizkarra (8'garren).

vMilla Euskal Olerki Eder" pág. 507: "Kantuz", 65, eta beste; Zazpi bertsu ekartzen dituzte: 1, 2, 3 eta 4'garrena; 5, 6 eta gero 8'gna.

- 1/7 esplikatuko bai-tut.
- 1/9 Zahar bezain prestu.
- 2/3 Zuzen esplikatzia hein bat gogor da.
- 3/5 Atzo iguzkiaren
Distira zerutik
Egun hobela jalgi
Itsaso aldetik.

- 4/3 Osto baino arantz
Aise geiago.
- 5/10 Nondik ez *da* lotsa?
- 6/1 Aspjaldi dut naizela.
- 6/5 Atsegin batendako
Frango arrangura.
- 8/1 Zahar bezenbat gazte.
- 8/3 Nahiz zaharragoak
goazin hargatik...
- 8/5 Eriotzek'orena
Ez ahantz *geroztik*
Seguragorik ez da
Sortzeraz geroztik.
- 8/9 Joaitean hemendik
Gizonak etzakik
Zer dagon ondolik...

J. C. Arrosagaray. (California, 1964). Zenbait puntu emendik artu ditut. Alare ba ditu aldaketak:

- 3/7 Egungo oibelak
itsaso aldetik.
- 5/3 Hortan konparatzen du...
- 5/7 Bere gorputza ere
Hain du baliosa
- 5/12 Badakigu ontsa.
- 8/3 Bainan zaharrak oro...
- 8/10 Presunak ezdiakik.
- 9/4 luzimendua.
- 9/5 Deskaldarazi zuen
Lehenik zerua
Bai eta pitzarazi.

Cuaderno "Madarich". — Maria Luisa Auzqui'k gazte denboran bere eskuz idatzia. Kantu onen zortzi bertsu ekartzen ditu. 1, 2, 3, 4; gero 6'garrena eta 8'garrena. 7 eta 9'garrena. Ona puntu berezienak:

- 1/3 esplikaturen ditut.

- 1/7 Othoi, eginen duzie
Zertaz diren kasu.
- 1/12 Bihotza laztu
Gazte banintz oraino
Banuke gustu.
- 2/3 Xuxen esplikatzeko
Anitz gogor da.
- 2/6 Ez daiteke molda.
2/10 eta.
- 2/11 elgarren artean aldatuak.
- 2/13 Neke da bihurtzeko
Zahar arbola.
- 3/3 Ez dira elgar iduri
Yuaiten oi hatik.
- 3/7 Oibelak yin dira
Itsaso aldetik.
- 3/10 Hari du gogotik
Oibelen barnetik...
- 4/3 Osto baino arantze
Badu gehiago.
- 4/5 Hura ohoratua...
- 4/7 Izotzak asiz geroz
Loria akabo.
- 4/13 Hura bezala gira...
6/2 kreatu mundura.
- 6/5 Atsegin batendako zenbat arrangural
- 6/7 Miseria kontatuz...
- 6/11 Eginiro hura.
- 7/1 Zaharren gatzetzeko
Baginu moda.
- 7/11 Ongi etsamina
Salbatzeko arima.
- 8/5 Heriotzeko orena
Ez utzi burutik.
- 8/8 Sortuz geroztik

- 8/9 Gizonak ez daki
Yuaitian emendik
Zer duen burutik.
- 9/9 Suge armatua
Birjina saindua
Lehertu burua
Yin zenian hura;
Haren medioz dugu
Salbamendua.

“Zestau”. — Ondarrola'n bazter etxe bat da. Etxekandere zaharra oroitzen zen Ezterenzubi'n ikasi kantuetz, naiz lauetan ogei urteak aspaldi bazterrerat utziak izan. Eta gazte denboran zen arien ikasteal Berari zor diogu amaika'garren berttua:

“Sortzez eta bataioz
Ni naiz luzaidarra...”

Zonbait puntu nahasiak dira. Dena dela, emen emango ditugu larrienak: (zazpi bertsu kantatu zizkidan. 1963'an bilduak).

- 1/3 Halere, den guzia
Etzerait hustu.
- 1/5 esplikatuko ditut:
Othoi erradazu
Zertaz diren kasu.
- 1/11 Bihotza beraztu
Gorputza re hoztu.
- 2/3 Zuzen esplikatzia
Anitz gogor da.
- 2/5 Gaztia ez daiteke
Adin batian molda.
- 2/13 (zaharren gaztetzeko
yin baladi moda.) 6'gn. berttua.
- 7/3 Oi, munduan anitzentzat
Zer atsegina!
- 7/9 Zahar larru fina.
- 8/3 Nahiz zaharrak oro
Yuaiten diren argatik.

8/9 Yuaite(a)n emendik
Gizona ez dakik
Zer dukan ondotik
Bekatuaingatik.

6'garrena osorik emanen dugu:

Urgulutik asi zen
Lehen bekatua
Luziferrek emanik
Du zimendua
Asaldarazi zuen
Lehenik zerua
Gero pitzarazi
ifernuko sua
Suge armatua
Maria Sainduak
Lehertu burua
Yin zenian ordua
Haren medioz dugu
Salbamendua.

(Bertsu au beste aldera emaitan, Arrosagaray'ena
nuen begien aurrean. Ala ere ez litake gaizki.)

R. M. de Azkue: "Cancionero Popular Vasco), nú-
mero 686: Bigarrena bakarrik dakar, eta aldaketa
auek ditu:

2/4 Anitz gogor da.

2/5-6 Gaztea eztitake adin batez molda.

2/11 Heldu zait gogora.

2/14 Zahartu arbola.

“LUZAIDEN INDEMNIZACIONAREN GAINIAN”

Au da Bordel'ek kantu oni eman zion izena. Bayonako limiten erabakiak (1), 1856'ko abenduaren 2'an artu ziren. Lenbiziko bertsuaren esaten danez —“*desira ginuena izan dugu aurten*”—, urte ortakoak dira bertsuak ere (2).

Amar bertsu dira denak eta Iruñen argitaratuak izan ziren egillea bera bizi zela (3). Errian gutxik dazkite. Iruñeko bertsu paperetik ditugu.

---

(1) Bayona'ko biltzarre aiek erdaraz bi izen dituzte: “Convenio de Bayona” edo “Tratado de Límites”. Aspaldiko komedia izaten zen mugena, Luzaiden. Lan ona egin zen orduan.

(2) Juan Cruz Arrosagaray'ek uste du 1861'ean egin zituela; “Limitenak” baino iru urte lenago.

(3) “Pamplona”: Imp. de S. Bandres. —1868”, esaten dute bertsu paperak.

1/ Publikatzera nua
Berri noble baten,
Desira ginuena
Izan dugu aurten;
Miletarikan batek
etzuen sinisten;
Ortakotz asia niz
nola den erraiten,
Adiskide fidelek
plazer ar dezaten.

2/ *Real decreto* batek
Idekirik bortak,
Goratu ginituen
Leheneko notak:
Etzutela balio
Oray dokumentak,
Konsulta egin zaikun
Gure abokatak,
Ezin garbi daiztela
Holako bokatak.

2/10 botaka = lixiba.

3/ Lan horren garbitzeko
Denbora behar du,
Luzaturikan ere
Ezta gaizki heldu:
Madrilen eztuenak
Arrazoina galdu,
Ohore publiko bat
Merexi ahal du;
Bi erresuma otan
Errespetu badu.

4/ Gure superiora
Zenbait laguneki
Sekulan eztaiteke
Trabaila obeki;
Gizonak gobernatzen
Badira fidelki,
Zer egin dezaketen
Nehork ere eztaki;
Mihia behar luke
Ibili eztiki.

3/9 erresuma = erreinu.

4/9 mihiak = mingañoak.

5/ Nor den ahal dakite
Luzaiden nagusi!!
Anitz haren pareko
Amak eztu azi.
Gure borandatia
Konsidera zazi:
Jaunak ezpalezako
Hiltzia ofrezi,
Oraino behar luke
Mila urtez bizi (4).

6/ Gure adiskidiak
Oraino badira,
Baliatu zazkigu,
Anitz konten gira;
Solasak entzun eta
Dudatzen badira,
Aski da egotia
Obrari begira;
Gizonik aundienak
Okupatu dira.

6/5 solasak = esanak.

---

(4) "Etxexuri" zen Luzaiden alkate. Indar aundia zuen garai artan eta baliazi zuen bere erriaren alde.

7/ **Konseju Estaduko**
Gorputz ain sabanta,
Europa guzitikan
Sinetsia baita,
Errebokatu zuten
Bertzen indireta,
Ikusi zutenian
Gure dokumenta;
Ortatik heldu zaigu
Behingo errenta.

8/ **Bazela kontrario**
Konde eta noble,
Entzutia bera-re
Etzen admirable;
Beti norbait izan da
Kuraya emailc,
Arrazoina galtzia
Etzela posible;
Gure konbentzitzeko
Eztira kapable.

7/2 sabanta = jakintsua.

7/6 indireta = bordesalekeria.

8/6 kuraya = coraje.

9/ **Konseju Estadoko**
Obra eta fama,
Seietan pasatu da
Gure erreklama,
Azkeneko segida
Garbiki derama;
Antik ateratzen da
Luzaideko ama,
Guzien gidaria
Isabel Madama (5).

10/ **Atsegin osua du**
Zenbaiten biotzak,
Garbitu direnian
Pizuko balantzak;
Goberniak emanik
Bere ordenantzak,
Oray segur direla
Gure esperantzak;
Eztakigu nola egin
Ayen alabantzak.

---

(5) Isabel bigarrenaren koinata zen Josefa Fernanda de Borbón y Borbón, Luzaiden haurra izan zuena. Frantzian bizi zen, odolari dagokion ezkontza egin nahi izan etzuelakotz; eta Etxexurik lagundurik, Luzaidera etorri zen haur ukaiteko bezperan. Ama-

ren gogo guzia ori omen zen: bere erreinuan emaittea.

Luzaideko eliz-paperetan dago: 1849, maiatzaren 29'an.

Ikusi: J. M. Satrústegui. "Dos autógrafos ilustres en la historia de Valcarlos". (BAP. 1956; c. 3.º página 355).

ALDUDEKO KANTIAK

(1864)

Aldude'n Bentaingo alaba zen kantu aue-
tan ateratzen dena. Erria eta sort etxea utzi-
rik, Ameriketara joan behartu zitzakon az-
kenean.

1/ Kantatzera niazu
Goguak emanik,
Menturaz hobe nuke
Ixilik egonik;
Bainan ez naike egon
Oraikuan nehondik,
Suyetak heldu zauzkit
Bat bestia in ondotik.

2/ Mila zortzi ehun eta
Iru ogei eta
Iru edo laurian
Gertatu suyeta;
Oraino ez laiteke
Anitz manifesta
Holakorik gehiago
Ez baladi gerta.

1/7 suyetak = gaiak

- 3/ Elgarrez agradatu
 Bi presuna gazte,
 Horien amodioa
 Konsidera daike!
 Baten aita eta ama
 Kontrario duzte,
 Holako afronturik
 Ez bai zuten uste.
- 4/ Aita amek alabari
 Konseilu arina:
 —Ezkontza bat ba dugu
 Zuretzat egina.
 Harek barnian bai zuen
 Sendimendu fina,
 Amodiorik gabe
 Etzen atsegina.
- 5/ Alabak errepostu,
 Gazte izanik ere,
 Borondate hunian
 Segurki alere:
 —Nundik izan daiteke
 Hura ene jabe,
 Egundaino nihuri
 Itz bat erran gabe?

3/7 afrontu = iraiña, *afrenta*

5/1 errepostu = erantzuna

5/7 nihuri = neroni

6/ Behin errekontratu
Beste anitz bezala,
Uste gabeik halako
Solasik bazela:
Ene aita amekin
Adiskide zela,
Enekin ezkontzeko
Arrañatia zela

7/ Errepostu eman nion
Entzun bezain fite:
—Ene kargurik gabe
Trankil egon zite.
Ni abisatu gabe
Tratian ar zite:
Arrañatu bazira
Hekin ezkon zite.

8/ Hara nola baitira
Gau eta eguna,
Anitz diferentzia
Ikusten duguna;
Nahi balin baduzu
Unione huna,
Nor berak xerka beza
Aldeko laguna.

6/1 errekontratu = topo egin

6/8 arrañatu = konpondu, itz-artu

7/2 fite = laiste

7/6 tratian ari zaite = tratuan ari zaite

8/7 xerka = billa, arki

- 9/ —Amodiorik gabe
 Ez naiteke esposa,
 Sekulakotz nindaike
 Orduan malurosa;
 Ene ixilik egin
 Dutenek ezkontza,
 Saldu nahi ninduten
 Animalen gisa.
- 10/ Aitarekin lanian,
 Amarekin elizan,
 Presuna xinpliagorik
 Etzitaken izan;
 Auzokuek, esenplu hek
 Obedi nitzan...
 Itsasoz pasatzera
 Obligatu nintzan.
- 11/ Adios, ama eta
 Aitari goraintzi!
 Montebideo'ra nua
 Biar edo etzi;
 Hango negoziuak
 Behar tut ikasi,
 Nola biziko giren
 Jinko Jaunak daki.

9/4 malurosa = zoritzarrekoa, doakabea

12/ Ene ama maitea,
 Ze emazte prudenta!
 Alabaren medioz
 Etzitela inketa;
 Zuk bizitzeko bahuza
 Behar den errenta,
 Eta ni Ameriketan,
 Gaixo iñoranta.

13/ Karta igorri nakon
 Ama nobliari,
 Zuzenaren amatxi
 Nahi zuen jarri;
 Ene xangrinatzia
 Ez da arrigarri,
 Erreposturik ere
 Ez baitaut igorri.

14/ Mila mila goraintzi,
 Aita ama zuhurak!
 Ontsa gozazkitzue
 Aldudeko lurak;
 Egiten batuzue
 Kontratu makurrak,
 Nor berak jasanen tu
 Ondoko malurrak.

12/2 emazte = emakume

12/4 inketa = kezkatu, *inquieta*r

13/1 igorri nakon = bialdu nion

13/2 amatxi = ama pontekoa

13/5 xangrinatzia = samindutzia

14/3 ontsa gozazkitzue = ondo goza itzazute

14/8 ondoko makurrak = geroko okerrak

15/ Zer sinifikatzen du
Kontrako sasoinak!
Desagradable dira
Munduko fazoinak;
Plana justua eman
Behar du gizonak,
Eta partikularzki
Herriko artzainak.

16/ Gezurrik balin bada
Bertsu berri otan,
Norbaitek erran date
Aizezko bidetan;
Bada permisionia
Ohore beretan,
Publika ditzatela
Eskual herrietan.

15/4 fazoinak = moduak

Eman ditugun bertsuak J. C. Arrosagaray'ek bialduak dira. Errian bildu ditugunetan badira itz aldatuak:

- 1/ Bainan ez naiteke,
ez, egon nehontik
Suyetak ikusten tugu
Bat bestiain ondotik.
- 4/ Aitak eman zeraitan
Konseilu arina:
Enetzat bazuela
ezkontza egina.
Barnetikan bai zuen
sendimendu fina
Amodiorik gabe
ai, zer atsegina!

- 5/8 Egundaino nihauri
Itzik erran gabe
- 6/1 Bidian errekontratu
- 6/3 Huste gabe halako
- 6/8 arranya zutela.
- 9/ Amodiorik gabe
Etzaitela esposa
Orori erraiten dut
gaizki erran duta?
Alabaren ixilik
Aitamek salduta
Animalia bezala
arima saluta.
- 10/4 ez daiteke izan
- 10/6 hek obedi zitzan.
- 10/8 aplikatu nintzan.
- 11/6 nahi ditut ikusi.
- 12/5 Zu biziko zira behar den prudentzian eta
- 13/7 Erreposturik ere
Ez baitzan igorri
- 14/7 Nork estimaturen tu
Ondoko malurrak.
- 16/ Gezurrik balin bada
Bertsu berri otan
Erran dezakete: —oi zer mesianta!
Permissionia bada
Ohore beretan
Publika ahal ditezke
Eskual herrietan.

AZKEN OARRA. — Liburu au argitaratzeko lanak aurreratuxeak zeudela izan ditugu Ipar-Ameriketatik, ainbeste aldiz aipu dugun J. C. Arrosagaray'en berri jakingarri batzu.

1.º Kantu onen lenbiziko bertsua beste nunbaitik artua ote den, dio.

2.^a Ezagutzen ez ginuen beste bertsu bat, zazpi-garren bezala ekartzen du berak, jakinarazten digu.

3.^a Beste aldaketa frango ere sartzen ditu.

Alde batetik lana eginik zegolakotz, eta best'alde Luzaiden kantu au dakiten guziek, lenbiziko bertsu ori emaiten dutelakotz, len zegon eran uzten dugu. Ori bai; amasei bertsuren plazan, orai amazapi izango dira, emendik aurrera.

Au da Juan Cruz'ek diona: "Berriz iskiatu ditut kantu hauk; lehen igorri nauzkizularik ez nuen erran nahi izan, nik ikasi lehen bertsa zela,

*"Mila zortzi ehun eta
Iru ogoi eta
Iru edo lauian
gertatu sujeta..."*

"Geroztik mintzatu niz bano zaharrago eskualdunekin, eta kantu hauk ikasi zuztenekin, eta denek berdin erran dâte. Gainera, orai izan dut kopia, Bankako emazte batek iskiatiak dituela, ta andik ere gauza bera jin zaut. Horgatik, segur bezala niz zuk igorri lehen bertsa, alegia,

*"Kantatzera niazu
Goguak emanik
Menturaz obe nuke
Ixilik egonik..."*

bertze kantu zombaiti kendia daiteke eta suyet oni lotua; eta kanpora uztia hobe da, ene idurikoii

"Agian, goiz aski helduko zaizu. Etxiaren izena da Aldude Menta".

* * *

Beste aipatu ditugun aldaketak auek dira:

J.C. Arrosagaray'en bigarren aldino kantuak:

2/5 oraingo ez litake.

3/6 kontrario diuzte.

4/5 *Bihotzian* bai zuen
sendimendu fina.

Bostgarren bertsaan ba dira itz frango aldatuak:

- 5/1 Alabak errepostu
 Gazte *bazan* ere
 Borondate *onean*
 segurki alere;
 —Nondik izan *ditake*
 ura ene jabe
 Egundaino nihuri
deuse erran gabe?
- 6/8 Enekin ezkontzeko
arreñatu zela

Zazpigarren berttua guretako berria da; orai zortzigarrena izan beharko du ("*Errepostu eman nion...*"; eta gero, beste au):

Ait'amek ezkontzera
 Naute akusatu,
 Goguan ez dutana
 Nik errefusatu;
 Amodiorik gabe
 Banintz esposatu,
 Penetan behar nuen
 Bizitza pasatu.

Gure oarretan, ez dugu kondatuko bertsu au, aha-paldiak ez nahasteko.

Zortzigarren eta bederatzigarren bertsuak elgarren artean aldaturik dakarzki.

- 8/1 *Hala* nola baitira
 Gaua eta eguna...
- 8/7 ...nork berak *hauta* beza
 aldeko laguna.
- 10/3 *Jende* xinpliagorik
 Etzitaken izan.
- 11/7 Nola biziko giren
gure Jinkuak daki.
- 12/1 Ene ama maitea
 Emazte prudenta,
 Alabaren medioz
etzaitela inketa;
 Bizitzeko bahuza...

- 14/5 Egiten *badituzie*
 Kontratu makurrak
 Nork estimaturen tu
 Ondoko malurrak?
- 15/5 Plana justuak eman
 behar tu gizonak

Azkeneko bertsua da oraikoan, gehienik irabazian ateratzen dena. Oso-oso emanen dugu:

Gezurrik balin bada
Kantu berri otan
Norbait izan ditake
 Aditzeko bidetan;
 Bada permisionia
 Ohore *horietan*
Goraki kantatzeko
Eskual Herrietan.

ERIO TZ KRUDEL BAT

(1864)

Arneguy'n gertatua. 1864'ko buruilaren zortzian (1), Orriagako Andredena Mariaren egunean, Xuharrenian nagusia hil zuten bere emazteak aginduta.

Etziren erritarrak hiltzaleak. Noizbait aipatu bai, zapatainari, ia etzion gau zonbait ez senarra erre kara botako. Arek, berriz, ezetz!! Munduko diru guziengatik ere etzuela alakorik eginen. Gero jakiten dira gauzak.

Aitzurrotxez garbitu zuten gizona behi jekten ari zen lekuan.

Egun artan dendaria (jostuna) etxean izan behar zuten. Batere alakorik pentsatu gabe, naguseak urre gordetzeko zuen gerrikoa desegiten ari zela, agertu omen zen etxekandearia:

—Ze gau iluna! —erran omen zuen. Eta

---

(1) 8 de septiembre de 1864.

gero, andik denboraren buruan berriz: “—Ze ilargi beltza den...!”

Aprendizak, orduan: “—Eztakit zer darasazun gaur... ilargi ederra da ta!

Eta ez ori bakarrik; gero, bi gizonen mintzoa senditzen du sukaldean. Aditzen du garbi:

—...halako zer bat badiat emen! Damu diat hila!

—Damutu!! Ez, orixe! Berriz egiteko prest nindukek prezio ortan!

(gaixo aprendizak, arriturik, iges badoa andik, behar den lekuan erraitera) Guardak agertu orduko, jendea bildu baizen etxera, eta norbaitek erran zuen ariek sartzean:

—Arrapa bazinezate egin diina!! (egin duena).

—Hina da! hina da! (egina da!) —guardak berriz. Emen dugu etxean!

(Hori erran guardak, eta etxekanderiari eskutan zuen azita (platera) erortzea, dena bat izan omen zen).

Haur ukan berria zelakotz libratu zen presondegira joaitetik. Orduan ere gertatu omen zen, bai! Haurra ukan zutela ta,

aita pozez beterik, jakina!, sartu izan behar zuen emaztearengana:

—Oraintxe, nahio induket ezkondurik ikusi! —egiten dio haurrari.

—Gure zaharrak, e!! Nahi ordu artio bizi!! —erantzun izan behar zion bere emazteak.

Bordelek ogeitabat bertsutan kantatu zuen gertakizun au. Iruñe'n argitaratuak izan ziren. Paperak ez du esaten zein etxetan. Beste bertsu bat bada, paperetan agertzen ez dena. Iturburu'ko Joanak erakutsi zidan; hura da ogeitabigarrena.

Asieran ekartzen dituen itzak, auek dira:

ERIO TZ KR UDEL BAT

Eginazia haitak eta alabak hunen senarrian

ARNEG UIN 1864

Luzaiden, "*Xuhar zenaren kantiak*" deitzen dituzte. "*Xuhar zenaren Eriotza*" ere aditu izan dut.

Bordelek berak emandako izenarekin utzi-ko dugu oraikoan.

1/ Orai agertzen dira
Kantore herriak,
Gazten hala zaharren
Doloragarriak;
Nork egintu halako
Traidorekeriak,
Eta partikularzki
Bakotxai berriak?
Estonaturik daude
Eskual herriak.

2/ Eskual herrietan
Fama aundia da,
Bertze potentzietan
Barna juana da;
Ofreziturik ere
Zernahi parada,
Giristino fidelik
Ez daite agrada;
Esposak laudatzeko
Eitate txarra da.

1/2 kantore = kantu

1/9 estonaturik = arriturik

2/3 potentzietan = eskualdeetan, alderdietan

2/6 parada = aukera, *ocasión*

3/ Iragan buruilarren
Zortzigarrenian,
Eriotze bat ein dute
Ilundu denian;
Prebeniturik zauden
Desira hunian,
Asesinatu dute
Lurraren gainian,
Mantxa hura han dute
Biotzain barnian.

4/ Nonbaitereko gizon
Triste erromesa,
(Arrazoin horrengatik
Nehor ez ofentsa),
Etzen, ez, agradable
Halako promesa:
Kanpokoak egile,
Etxekoak pentsa,
Fagoratu baditu
Zer errekonpentsa!

5/ Nausia lur barnian
Martier hil otza,
Oraino etxekuek
Hun dute biotza;
Hura galdurik ere
Ayen erreposa!
Munduko triumfetan
Huntasunak goza;
Gizonak maita diro
Halako esposa!

6/ Esposa hila eta
Aita galeretan, (2)
Sekula bezain bero
Bertze aferetan: (3)
Horien konpromisa
Etzen aferretan;
Gastaturikan ere
Zerbait paperretan,
Aisa bizi daiteke
Hurrari denboretan.

6/10 hurrari denboretan = urrengo denboretan

---

(2) Emaztearen aitak Aribeko ur edo iturritan lan egiten zuen. Alabak ainbat oben izango zuen, naski. Galeretara eraman zuten.

(3) "...bero bertze aferetan". Bigarren ezkontza prest! Luzaide, Bordaxarreko seme batekin, nik us-te. Orain dirua ba zuten; bainan bertze gauza anitz falta. Egun batez senarrak, poxporo edo mitxa buruak atera zopari eta, ederrak eman izan behar zizkion.

Beste aldiari sagu pozoina jatekoan sartu ta hilaz omen zuen bigarren senarra.

7/ Denbora noble hori
Kanbia daiteke,
Bi mundu plazerretan
Pasatzia neke;
Oraiko grado hori
Atzeman du merke,
Bertze tratamendu bat
Egin nahi luke,
Ahal bagindu zenbait
Konde edo duke.

8/ Gero ere norbaitek
Arriskaturen du,
Fortunaz ez badira
Lehendanik hundu;
Arabez etzirela
Beharrez ezkondu,
Orietaz mintzo da
Horren bertze mundu,
Nola eman behar den
Azkenian kondu.

7/6 atzeman = arkitu

9/ **Konsidera dezala**
Begira dagonak,
Ez du gaitzik merezi
Egia dionak;
Ilun onduan ziren
Heien obra hunak,
Menturaz lehenago
Barrenda egonak;
Jornaleko hun dira
Holako peonak.

10/ **Obra manifiko bat**
Disposatu dute,
Tribunale justuban
Laudatzen badute;
Luziferrek bezenbat
Urgulu badute,
Jaunaren poderia
Galdu nahi dute;
Orai goza ditela
Huntsa egin badute.

9/8 **barrenda egonak = zelatan egonak**

11/ Gizona bere faltaz
Konsumitu hurran (4),
Ikusi dena baizik
Ez daiteke erran;
Obraren arabera
Beti arranguran
Deskansurik ez duke
Lurreko denboran;
Hemengua gal eta
Bertzia menturan.

12/ Gizona kondenatu
Galeretarako,
Fantasia gaistoak
Hori egin dako;
Lurrian bizi deno
Miseria frango,
Adiskide fidelik
Jarraitzen zako?
Urrikalmendu guti
Halakoendako.

12/5 bizi deno = bizi dan artean

---

(4) Aitak bere laguneri Ariben lanean ari zen lekuan:

—Enaiek nehon egon! Gure etxean zerbait gertatzen dela iduritzen ziak, kasik...

—Ago ixilik, gizona! Guk ere gihaunak en ditiau ik bezala eta trankil gituk; zer duk oray, hori? Etzabela hortan pentsa...

13/ **Suyet horien xefa
 Ez da hemen bera.
 Krima aundiak ditu
 Famen arabera;
 Sekulako juan dute
 Galeraz galera,
 Hala duhan gizona
 Ez da alegera,
 Orai bihur laiteke
 Jaunaren legera.**

14/ **Bat ain zaharra eta
 Bertzia gaztia,
 (Mundua-ilusitzale
 Gaistuen tratia);
 Haren larriaz bertze
 Baten erostia,
 Etxean sartu gabe
 Zen konposatia (5);
 Mirakulu aundia
 Akort izaitia!!!**

13/1 sujet horien xefa = kontu oien buruzagia.

13/5 juan dute = eraman dute.

14/3-4 mundua ilusitzale gaistuen tratia = jende en-
 gañagarri gaistuen tratua

14/5 larriaz = larruaz

14/8 konposatia = prestatua

---

(5) Lenbiziko aldian ezkondu aintzineko solasa.
 Donibanera joan neskatoa pusken eroatera, eta sal-
 tzaleak egin omen zion:

15/ Izpiritu duyenak
Ba daki engoitik,
Penak heldu direla
Plazerren ondotik;
Berak ez balinbadu
Maite bihotzetik,
(Hura da prinzipala
Guzien gainetik),
Ezkontzarik ez egin
Interesaren gatik.

16/ Mundu au garnitzen da
Kalitate oroz,
Batzu fortunarekin
Bertziak maluros;
Anitz ezkondu dira
Adineraz geroz
Bihotza bete gabe
Amodio beroz;
Gero maitatzekotan
Esposik ez eros.

15/2 engoitik = onezkero

16/1 garnitzen da = apaintzen da

16/4 maluros = zoritxarreko, doakabe

—Jes, haurral Gizon zahar horrekin ezkondu behar?

—Zaharrarekin berri bat eros badaike! —erantzun

17/ Zer sinifikatzen du
Bihotzeko errak?
Erredoblatzen dira
Satanen indarrak;
Deus ez du balioko
Ondoko nigarrak,
Kondiak eman behar
Ditu bat bederak,
Ahantziko baitira
Tualet ederrak.

18/ Holako suyetikan
Pasatu ote da?
Gure denboran ez da
Nehontik atera;
Sartu nahi duienak
Justoen artera,
Penitentzietako
Denbora fite da,
Desertura joaiteko
Nigar egitera.

17/1 errak = gorrotoak

17/4-5 kondiak eman bear ditu bat bederak =
kontuak eman behar ditu norberak.

17/9 ahantziko = aztuko

17/10 tualet = *toilette*

---

zion ezkongaiak. Ori agertu nahi du Bordelek bertsu
ontan:

“Haren larriaz bertze
Baten erostia
Etxian sartu gabe
Zen konposatia”.

19/ Penetan den presunak
Hun luke konsolu,
Eman zuyen fedia
Obserbatzen balu;
Soinian ba dabila
Sobera urgulu,
Jenden murmuratzia
Ez da mirakulu,
Seinale ba duyela
Bihotzian dolu.

20/ Ustez eginik ere
Munduko fortuna,
Deusetan ez daiteke
Estima presuna;
Zenbait egunendako
Hun da huntasuna;
Pratikatzen ez bada
Borondate huna,
Sekulako gal diro
Bere urostrasuna.

19/10 dolu = damu

20/9 gal diro = gal dezake

21/ Kantu hok egin dira
Ez libertitzeko,
Baizik ere guziek
Esenplu hartzeko;
Nehor ez da kapable
Justifikatzeko:
Zernahi egin lirola
Ez da fidatzeko,
Boza eman duyenak
Esposain galtzeko.

22/ Españako fronteran
Erri bat Arneguy,
An gertatua da
Mirakulo hori;
Mendiaren gainian
Odola ixuri!
Gisa hortan iteko
Asesina hori,
Espos gaixua dute
Zerurat igorri.

21/7 egin lirola = egingo lukela

21/9 boza = *voto*

21/10 esposain galtzeko = senarra galtzeko

Ikusi: J. M. Satrústegui: "Bordelen kantiak".
"Egan", 1962, 34 orr.

LIMITEN GAINIAN

(1865)

Sekulako izen luzea eman zion Bordelek bere kantu oni:

CANTIA C

**Nafarrako eta Franciaco limiten convenioaren gainian
formatiac Luzaiden Juan Echamendic
1865 garren urtian**

Ogei ta sei bertsu ha ditu eta Iruñen argitaratua izan zen "indemnizazioren" bertsekin batean. Luzaiden aipatuenetatik dira, eta Erriko-etxe edo Ayundamenduan bildu ditut bertsu paperak.

Izatez ere, mugetan gertatutako gorabera aundien guzien liburu bat bezela da.

1/ Emeretzi siglotan
Eztu falta anitz,
Iru dozena urte
Tronpatzen ezpaniz;
Suyeten publikatzen
Oray asia niz
Oroitzen eztirenak
Adbertitu nahiz,
Xefen obeditzera
Obligatu bainiz (1).

2/ Bortz ehun urte konpli
Fronteran kimera (2),
Bi nazionetako
Auzuak minbera;
Oraino segi laite
Inbidia bera,
Sumetitu beharko
Odren arabera;
Anitzek ez dirote
Ori konsidera.

1/4 tronpatzen ezpaniz = engañatzen ezpanaiz

2/8 odren arabera = aginduen erara

---

(1) Emen agertzera ematen du ez duela bereganik ateratako lana bertsu auen paratzea. Nor ote ziren agindu zioten "xefak"?

(2) Bortz ehun urteko asarrea, Nafarroa hautsi baino lenagokoa da. Luzaideko lenbiziko auzia, Orriaga'k (Roncesvalles) Bayonako apezpikuaren kontra izan zuena da (1333).

3/ Odriak eman tuzte
Ordenariuan,
Fronteran egon ditena
Nor bere graduan;
Arrangura aundiak
Dituzte ahuan,
Promenatu nahiak
Dira Nafarruan,
Bertze pentsamendurik
Eztute ahuan.

4/ Nafarruak galtzen du
Bere terminotik
Iru legua kanpo,
Ori gutienik;
Aski atzeman dute
Arabez engoitik!
Aingeru bat ezpalitz
Agertu nunbaitik,
Urrikalmendu guti
Orien aldetik.

3/2 ordenariua = *código*

3/7 promenatu = *pasiatu*

4/5-7 aski atzeman dute arabez engoitik = aski
arrapatu dute onezkero noski

5/ Fronterizo oriek
Naturalak dira,
Balute libertate
Ikusiak tira;
Nausi ahal balite
Nekez erretira
Guzien protxatzeko
Entregu baitira:
Xinurriak bezala
Irakinak dira.

6/ Lehen ibili dira
Disputa bilatzen,
Indarren medioz
Ziren baliatzen (3);
Bortizki ari ziren
Gurian manatzen;
Ala sofrizia're
Osoki pena zen;
Oray erran bezate
Eya norena zen.

- 5/2 naturalak = ajolagabeak
5/8 entregu baitira = naikoak baitira
6/6 manatzen = agintzen

---

(3) Banka'ko aziendak Luzaideko errian ibiltzen omen ziren. Gauaz bein bano gehiotan eliz atarian gelditzen ere bai... astoak. Behiak berriz, ermitako kaskoan. 1826'an Auritzen ameka etxe erre zituzten eta Orriagan beste bat, an sartuak ziren abereak bahitu zituztelakotz.

7/ Nola portatu dira
Españolekilan?
Beren numeruaren
Indarrekilan;
Menturaz ezpaitute
Pentsatu sekulan,
Brenuak bazirela
Gure Peninsulan,
Obrak agertzen dira
Denborarekilan.

8/ Zernahi pasatu da
Iran denboretan,
Akziona tristiak
Beti fronteretan;
Goberniak ezтики
Gure faboretan,
Bake terriblia da
potentzia otan,
Estimatzeko luke
Zeinek bere baitan.

9/ Beldur izan behar du
Gerlate aundier,
Etan eztitzen dira
Zenbait gizon fier;
Biotzez emaniro
Konseilu guzier,
Penarik ez desira
Auzoko errier.
Yaunak barkatu zuen
bere hiltzalier.

10/ Badute inbidia
Eta yeloskua,
Sostengatu nahiak
Arrazoin flakua;
Eztezatela uka
Gauza publikua:
Nafarruak galtzen du
Iru lau legua;
Bistan eremaiteko
Ori zer pikua! (4)

10/3 sostengatu = eutsi

---

(4) Baygorri aldean galdu zuen asko Nafarroak.
Ondarrola ere bai.

11/ Nafarruak auzuan
Ezagutzen dina:
Beti bere aldera
Nazione fina;
Ederki zabilaten
Beren ofizina,
Siglotikan siglora
Limitak aitzina,
Españolak abiltzen
Asi ez bagina.

12/ Limiten gainera
Ardura disputa,
Milaka desafio
Arma artu eta,
Kontrariorik gabe
Ek ezin sujeta;
Inprimerian daukat
Orduko suyeta,
Ahatziko direla
Inposible baita.

11/2 ezagutzen dina = ezagutzen duena

11/8 aitzina = aurrera

12/2 ardura = sarritan, maiz

12/9 ahatziko = aztuko

13/ Auzo hunarendako
Esenplu ederra!
Lege huna dutela
Hori gauza klara;
Azienden mantenuko
Bahutela beharra,
Gozatu nahi zuten
Español belarra;
Gisa hortan badute
Sekulako erra.

14/ Españako belarraz
Da diferentzia,
Guk ere desiratzen
Defendiatzia;
Frantziakua zela
Zer aperentzia!
Iretsi nahi zuten
Gure Probintzia,
Zuzenian eztute
Mila prudentzia.

13/10 erra = gorrotoa

15/ Gure Probintzia da
Españako lurra,
Fronterizo oriek
Beti arrangura!
Okupazionia
Bazuten ardura,
Hunak edo gaistuak
Emanik burura,
Kexa presentazia
Gobernamendura.

16/ Gobernutik gizonak
Manatzen zituzten,
Konpostura asi ta
Lehen bezala uzten;
Guaurek ez duguya
Garbiki ikusten?
Lekuko abitantek
Nahasten zituzten,
Titulu errestorik
Nehon ezpaitzuten.

15/6 ardura = askotan, maiz

15/9 kexa = keja

17/ Gobernietan ere
Ezagutu zuten
Gizon intresatiek
Zer egiten zuten,
Nahi zutena baizik
Etzutela entzuten:
Nazione guzia
Ilusitzen zuten.
Ordian sekulako,
Disputa bazuten.

18/ Opinionia da
Bi gobernietan
Gauza hunik eztela
Intresatietan;
Gizon inpartzialak
Arturikan listan,
Nehon ibili gabe
Limiten bisitan,
Ek arrañatu dira
Dokumenten bistan.

17/8 ilusitzen = engañatzen

18/9 arrañatu = konpondu

19/ Urruneko sabantak
Jitearekilan,
(Inbidia zutenek
bazuten aski lan),
Bi gobernietako
Ordenarekilan,
Bertzek pretentsionerik
Etzuten ekilan;
Justifikatu zuten
Bayonako salan.

20/ Arrañoamendu horrek
Zortzi urte ditu,
Anitzek errain dute
Eztutela aditu;
Gure solasa ezta
Prisaka finitu.
Nork bere uñaziak
Beharko sofritu
Zerbait erremedioz
Kentzen ezpaditu.

- 19/1 urruneko sabantak = urrutiko jakintsuak
19/2 jitearekilan = etortzearekin
19/8 ekilan = aiekin
20/1 arrañoamendu = *konponketa*

21/ Iruretan ogoi ta
 Emeretzi urte
 Tratamendu oriek
 Asirik badute (5);
 Geroztik termino bat
 Guria an dute,
 Gu afrontu guzien
 Korrespondiente;
 Errebañak baitugu
 Oray konpon bite.

21/7 afrontu = irain, *afrenta*

21/9 errebaña = norberaren puska

---

(5) "Tratado de Límites de 1785". Aldi artan, len bezain gaizki gelditu ziren gauzak. Onartuak ere etziren sekula betetzen asi. Esate baterako, Ondarrola, Luzaide'ko gelditu zen paperetan:

"Art. 6.º Asimismo por la parte de Valcarlos, todo el terreno que intermedia entre la línea tirada desde Mendimotxa hasta Pertole; y desde la piedra de Urdia por el curso del arroyo Eyarabide, hasta su desagüe al río que baja de Valcarlos, el cual pertenece al término y jurisdicción de Valcarlos."

Alare, frantzesen artalde ta behi saldoak etziren andik atera. Bordelek zion bezala: "Geroztik termino bat guria an dute."

22/ **Karlos kinto izan da**
Enperadoria,
Preziski españolen
Gobernadoria;
Hantik hunat ardura
Disputa gorria,
Guzien garbitzeko
Jin da tenoria,
Konserbatu baitute
Beren ohoria (6).

23/ **Irugarren Napoleon**
Jarri zen Frantzian,
Enperadore eta
Noble puxantzian;
Fronterak ezarri tu
Oro deskansian,
Jaunak plaza baleza
Bere saetsian!
Borondate ori da
Ene biotzian.

22/8 jin da tenoria = eldu da sasoa

23/4 puxantzia = *pujanza*

---

(6) Carlos V aipatzen du Nafarroa bi puska egin zuelakotz.

24/ **Españako erregina
Isabel segunda,
Aren fama noblia
Milaka urrun da;
Bere arrazoinaren
Segitzeko hun da;
Oray haren pareko
Printziperik nun da?
Gizon abilek ere
ez dirote konda.**

25/ **Gure doña Isabel
Napoleoneki,
Tratamendu eder bat
Ein dute nobleki,
Fronterako disputak
Ikusteareki;
Etziroketen obra
Kristauek obeki,
Separatu dituzte
Nor beriareki.**

25/7 etziroketan obra = etzezaketen egin

26/ Orien erregelak
Oraino zer dion
Real Decreto bati
Begiratu nion;
Manifestatu gabe
Ez naiteke egon,
Holako monarkarik
Ez ahal da nehon.
Biba Isabel eta
biba Napoleón!

Ikusi: J. M. *Satrústegui*, "Bordelen mintzaira"
(Euskera, 1962, 15'gn. orria).

J. M. *Satrústegui*, "Juan Echamendi, el cantor popular del Convenio de Bayona" (El Pensamiento Navarro, 20-XII-1956).

NAPOLEON'EN BERTSUAK

(1870)

Bi Napoleon ba dira "Bordel'en" bertsutan. Napoleon lenbizikoarenak, gazte denbora-koak izan behar dute, eta menturaz ez dira "Bordelenak". Iru bertsu bakarrik esku-ratu ditugu (1).

---

(1) Napoleon lenbizikoaren bertsuak:

Luzaideko karrika
Puxanten kanpañia,
Aisa egiten dute
Gorputzari maña;
Enplegu gabia da
Damu den konpañia,
Gure gostuz nahia
Egin "*Tour de España*".

Norbaiten ezpanute
Gaizki abisatu,
Nehorendako eztut
Gezurrik pentsatu,
Jendiak ez du behar
Hortaz ofentsatu;
Informen arabera
Nahi dut konfesatu.

1/2 puxanta = poderoso

Napoleon III'garrenari emanak bai, bereak ditu. Atxikimendu aundia zion bertsulariak, mugetako goraberak zuzendu zituelakotz; ez da *Limiten gaineko bertsuak* ikusi baizik. Orai sendimendu aundia erakusten du frantzesen esker txarra dela-ta. Bordel'ek Napoleon III'garrenaren alderdia artzen du bertsutan.

Metz'en galdu zen Napoleon. 1870'ko partaskan nagusitu zitzaizkion Prusia'noak. Frantzitik bialdu zuten, eta handik iru urte baino len hil. Bertsu auek garaitsu ortakoak ditugu eta, bertsulariaren ondar, urtetakoak, azkenak ez badira ere.

José "Caldero" jin da
Napoleongua,
Errege diote bainan
Eztakigu nungua;
España guzitik
Bota du mandua,
Haren eskuko dela
Gure erreinua.

3/1 "José Caldero", Napoleonen anaiaren izen-goitia.

(Lengo mendeko paper zaharretan atera zait. Bigarren bertsuan Bordel'en eskua ikusten da. Beste biak ere hala ote dira? 1808'gn urteko gertakizunak bai dira, amasei bat urte zituen orduan Luzaideko bertsulariak).

Luzeak izan bear zuten. Bat edo beste
baizik etzaigu gelditu (2).

1/ Napoleon juaa dela
Frantziatik kanpo!
Hari eman dakote
Estakuria frango;
Nausi atera balitz
Prusiarendako (3),
Etzuten ez guziek
Abandonatuko.

2/ Napoleon juaa dela
Dударikan ez-ta,
Ez baitzion bentzitu
Oraiko disputa; (4)
Pentsaketa egiteko
Tenoria baita,
Zer irabazi dute
Hura galdu eta?

1/4 estakuria = aitzekia

---

(2) Juan Cruz'ek dionez, emeretzi ziren Napoleon III'garrenaren bertsuak. Gazte denboran ikasirik izanak ditu denak. Orai etzaizkio burura hel-tzen.

(3) "Rusiarendako", egiten dute Luzaiden zon-baitzuk. Gaizki errana.

(4) "Ez baitzion bentzitu / Oraiko disputa". Juan Cruz'ek sartua izan laike lerro au; tinta diferentez ekartzen du.

3/ Napoleon nola den
Apal eroria,
Frantzia lagundu duen
Enperadoria!
Malurra malur dela
Nun da ohoria?
Abandonatu dute
Beren faboria.

4/ Arribatu zenian
Bazaine hori Metz'en, (5)
Haren armada guzia
Huntan desegin zen;
Inbidiarik bezik
Ez dugu aditzen,
Gerra frantsesen eta
Bitoria bertzen.

4/3 armada = *ejército*

---

(5) "Bazaine" Aquiles, Frantziko mariskala. Metz, eta 175.000 gizon etsaiaren eskutan utzi ondoan lekutu behar izan zitzaion. Espaiñian hil zen 1889'gn urte inguruan.

5/ Opinionia du
Bakotxak beria,
Gisa hortan galtzeko
Enperadoria,
Bertzetan ere bazen
Zerbait larderia,
Entregatu zelarik
Haren armeria.

6/ Armak eta gizonak
Dira entregatu,
Uroski ez bai dira
Guziak suntsitu!
Egundaino ez dugu
Bertzerik aditu,
Zonbaiten fantesiak
Oro galtzen ditu.

5/6 *larderia* = errespetua

6/4 suntsitu = ondatu, galdu

7/ .....
.....
.....
.....

Gizon aundia frango
Bazela Parisen,
Bainan balentriagorik
Ez dugu aditzen.

8/ Napoleon beldurrez
Emigratu dena,
Makurrik egin gabe,
Bai dû aski pena;
Gizon abila eta
Justua lehena,
Olaxe paratzen due
Zuzen dabilena.

7/8 balentriagorik = azkarragorik

BANKAKO NEXKATUAK
(1874)

1/ Mila zortzi ehun eta
Gehiago dena,
Hiruetan hogoi eta
Amalau garrena;
Serioski izan dut
Nunbaitik ordena,
Pertsuen paratzeko
Ar dezadan pena.

2/ Pertsuen paratzera
Orai abian niz,
Suyetak nola diren
Informatu bainiz;
Yeloskuan bizi dela
Nexka gazte anitz,
Nik ez nitzazke sala
publiko ez balitz.

2/5 yeloskuan = inbiriak

3/ Publiko da Baigorri
Neskatuen solasa,
Oraino aintzinago
Ez baladi pasa;
Sinesteko maneran
Izan dut abisa,
Joka aizan direla
Adiskide gisa.

4/ Adiskide bezala
Behar zuten izan,
Elgarri *mendekatzen*
Ez balira aizan;
Ez da gauza propia
Samurtzia plazan,
Bakotxak bere faltak
Beharko tu jasan.

5/ Zer erran ez dakiten
Gazte inozentak,
Punitu behar luzke
Gure Presidentak;
Nunbaitik heldu dira
Holako presentak,
Guzien yuyatzale
Dira medisentak.

- 3/2 solasa = izketa
3/3 oraino aintzinago = oraindik aurrerago
3/7 aizan = ari izan
4/5 propia = egokia
4/6 samurtzia = asarretzia
5/6 punitu = kastigatu
5/6 engoitik = onezkero
5/8 medisentak = gaizki esaleak

6/ **Medisentzia hori**
Ez da ene aldetik,
Bainan salatariak
Ba dira nunbaitik;
Behin edo bietan
Entzun dut engoitik,
Nexkatuak dabilzala
Mutilen ondotik.

7/ **Nexkatuak gerlan ta**
Mutillak pake,
Amorante solasa
Dabilate merke;
Behar bada norbaitek
Fortuna in diroke,
Eta beste zonbaitek
Sekulako neke.

8/ **Nexkatuen gerla dela**
Banka'ko errian, (1)
Inprimatu behar da
Testament Berrian;
Fortunatu balira
Ezpatak gerrian,
Elkar onditzen zuten
Kolera gorrian.

7/6 in diroke = egin dezake

8/7 onditzen = garbitzen

---

(1) Beste bertsu batzuk ere ba dira Luzaiden Bankako neskatoen suyetaz: "Nahiz ez jendia anbat alegera...", asten dira. Es dira Bordelenak. 1915'ean gertatu gauzak izan behar dute.

9/ Koleran zirela
Dударikan ez da,
Bainan pena guziak
Ezin manifesta;
Ofiziale hunak
Badu errekesta,
Barnetik eri dena
Sendatzera prest da.

10/ Neskatilla gaztiak
Etziztela fida,
Besten desohoratzen
Gaizki ari dira;
Arropa largo ortan
Lanyeros baitira,
Serioski diberti,
Goizik erretira.

11/ Anitz hunkitzen dira
Oraiko suyetaz,
Nork eman diro kontu
Obra guzietaz!
Errana den bezala,
Ni fida niz hortaz,
Anitz lazo ba dela
Aita amen faltaz.

9/6 errekesta = *estimación*

10/6 lanyeros = arriskuz

11/1 anitz hunkitzen dira = asko ikuitzen dira

12/ Obeditzen ez bada
Ama edo aita,
Anitz delikatu da
Gaztearen kreita;
Besten satisfatzia
Inposible baita,
Inprudentik ez daike
Bihotzetik maita.

13/ Gazteak ba dabila
Mila pentsamentu,
Geroko segidari
Egin beza kondu;
Bakotxak bere karga
Jasan behar du,
Penatuko badare
Nahi du ezkondu.

14/ Ezkondu eta gero
Anitzak maluros,
Elgarrekin disputan
Gau eta egun oroz;
Amodioa diruz
Ez baditake eros,
Neke da maitatzia
Hastiatuz geroz.

12/4 kreita = *crédito*

15/ **Besta irringarri bat**
Egin zuten Bankan,
Ederrago liteke
Ikustia bakan;
Neskatuen bataila zen
Koleraturikan,
Biluak eta pildak
Porroskaturikan.

16/ **Geroko lanyerrari**
Ez dira behatu,
Konbeni den bezala
Nahi dut deklaratu;
Uroski ez baluzte
Gizonek behiratu,
Norbeitek behar zuela
Larrutik pagatu.

17/ **Kuraya izaitea**
Ere ez da aski,
Nagusi denak badu
Abantailik aski;
Konpañian zirenak
Badakite naski,
Soldado huna zela
Bat partikularzki.

15/7 biluak eta pildak = illeak eta zarpak, *trapos*

16/1 lanyerra = arrisku

16/2 behatu = begiratu

17/4 abantaila = *ventaja*

18/ Anitzen galgarri da
Gure urgulia,
Hunak ez du nahi
Gaizki ibiltzia;
Izpirituz goberna,
Denboraz balia,
Aisago aziko du
Bere familia.

19/ Enbidia ori ez da
Lehenbizikoa,
Benzitu nahi dute
Jende ohorezkoa;
Manifestatzen dute
Beren yeloskua,
Halakuak egin diro
Ezkontza freskua.

20/ Gomuzki florian da
Amodiua dina,
Orok obe ginuke
Halaxet bagina;
Odolaren pizteko
Jiten dan adina,
Aisa konsola daike
Holako xangrina.

19/6 yeloskua = inbiria

20/1-2 gomuzki florian da amodiua dina = geienezan
loretan da amodioa duena

20/8 xangrina = samia

21/ Habitura gaistoa
Sanya dakitela,
Nehon ez dakite pausa
Zonbaiten odola;
Konsideratu gabe
Bizi dira hola,
Beren pasioniak
Ezin disimula (1874).

21/1 habitura = oitura

21/2 sanya = aldatu

Ttipittua'ingo papera. — Eskuz idatzirik dago. Asieran esaten du: “a Sr. D. Erlanyo Caminondo”. Eta bertsen ondotik berriz: “Zure zerbitzari, NORBAIT. Valcarlos 27/6/30”. “Bancaco nechkatuen cantuyac”, deitzen ditu. Au da bildu dugun osoena: ogeita bat bertsu ekartzen ditu, eta uts gutxi ikusten da.

1/1 bederatzi

20/2 amodio duena

15/4 bekan.

APEZENAK

(1876)

Izenez ez da gaizki kantu au: *bertsu liberalak* dira batzundako. *Karlisten kantiak* deitzen dituztenak ba dira (1). Luzaiden *Sazerdoten kontrakoak* erraiten diete gehienek. Izatez ere, "sazerdote" itz ori ibiltzen du Bordelek lenbiziko bertsutan; eta behar bada au izango luke izendatzeko modurik obere-rena.

Alare, "*Apezen kantuak*" direla aditu izan dugu eta, itz onekin gelditu gera.

Behin, Arnegiko festetan, Sinket'enian gertatu omen zen Bordel eta nahi izan zazkoten "Sazerdoten kontrako" kantuak kantatuazi. Bana, ez kantatu! Agertzera eman izan behar zuen damutu zitzakola egitea.

---

(1) Juan Cruz Bordelekoak, esate baterako, (1964 Otsailaren 23'ko idazkian) izen ori ibiltzen du.

*Airea: "Kattalin ttuku, ttuku,
Kattalin arina"*

- 1/ Karlosen desira zen
Españian nausi,
Suyeten publikatzen
Nahi nuke asi;
Nola kurritzen baitu
Montaña eta sasi,
Ladronkerian baizik
Ez dute ikasi.

- 2/ Karlos abiatu zen
Sazerdoten lagun,
Tema ortan direla
Badu zonbait egun;
Guk emanak nundiren
Ez dira ezagun,
Zer etxeko semiak
Dotatzen ditugun!

- 3/ Nahaskerian dabilta
Zonbait sazerdote,
Berak direla kausa
Ez ditugu maite;
Gizon gaixtua frango
Konberti lirote,
Mintzo diren bezala
Goberna balite.

- 4/ Sazerdotek diote
Otoitz egiteko,
Karlos benedikatu
Setimorendako;
Ladronguari benta
Huna eman dako,
Lurreko abitante
Guzien publiko.
- 5/ Ohore bide zaio
Karlisteriari,
Noblezia dutela
Gerlaren gidari;
Batailan segurretik
Nahi dute ari,
Garrik formatu gabe
Kabaleriari.
- 6/ Karliten usaia da
Ez abantatzeko,
Entregu ez badira
Batailan artzeko;
Sasiko alderdia
Baliatzen zako,
Otsuen gaztelura
Erretiratzeko.

6/1 usaia = oitura.

7/ Laborari gaixua
Aisa da erori,
Hobenik egin gabe
Sekulan nehorri;
Sortu giren guziek
Ba dakigu hori,
Zorrik ez ginuela
Karlos setimori.

8/ Karlosen abantailak
Nahi tuenak aditu,
Traidore horiekin
Faboriak ba ditu;
Nazione guzia
Arruinatu gaitu,
Lorian bizi ginen
Ez balitz agertu.

9/ Zonbaitendako on da
Haren agertzia,
Guri tokatu zauku
Anitzen galtzia;
Arrazoina ezin pasa,
Hau ezin-bertzia!
Nagusi den partia
Beti sinetsia.

- 10/ Laborari pobriak
Derama bizia,
Lurrarekin borroka
Denbora guzia;
Familiako eskas
Bere irabazia,
Apez edo notari
Hobe da jartzia.
- 11/ Karlosen defentsorrek
Jarri ziren teman,
Oren baten bakerik
Ez dagute eman;
Erdiak destruitu,
Beste erdiak ereman,
Obra onik indute
Gure erresuman.
- 12/ Karlosen defentsorrek
Duten pasionia,
Guziak ohoinguan,
Zer anbizionia!
Konformatzen asi da
Gure nazionia,
Esku onetan dela
Errelisionia.

13/ Adinetan aitzina
Izanikan ere,
Egiaz mintzatzeko
Ni ez nüz erabe;
Afer tunante batzu
Gure onen jabe,
Lehen zerbait zutenek
Orai deuse gabe.

14/ Baliatu direno
Zerbait engañioz,
Bakerik etzitaken
Heyen amodioz;
Errefusarik gabe
Egonak serios,
Jaun aundi egin dire
Gerlaren medioz.

15/ Kanbiatzen asi da
Karlosen segida,
Famaren arabera
Flakatzen ari da;
Frantziarat omen du
Eraiko salida,
Segur niz montañetan
Ez dagola fida.

16/ Finkatu nahi zuten
Karlosen legia,
Ez litake komeni
Erten dun egia;
Injustuak bai dira
Dena zarkeria,
Españiatik ihesi
Errege nahia.

17/ Nafarrua eta bertze
Iru Probintzia.
Etzuten karri nahi
Obedientzia;
Orai obe lukete
Umiliatzia,
Ez badute bilatzen
Esklabo jartzia.

18/ Karlos damu litake
Abandonatzeko,
Maluroski sortu zen
Gure penatzeko;
Zer arrazoin ginuke
Haren maitatzeko,
Deretxorik ez du ta
Orotan artzeko?

- 19/ Erruak barna ditu
Jenden maleziak,
Deusik ez du balio
Finaren biziak;
Lana frango baluke
Orai justiziak,
Kastiga balitzate
Traidore guziak.
- 20/ Obraren arabera
Dira informiak,
Arruinatu dituzte
Gure eremiak;
Bai eta galarazi
Aitamen semiak,
Piedade gabeko
Gizon infamiak.
- 21/ Indarra heldu zela
Gobernamendutik,
Karlos ikaratu zen
Guzien gainetik;
Erretira egin du
Ahal duen lekutik,
Trenpian heldu ziren
Etsaiak ondotik.

22/ Diputazionia
Pasatu zen lehenik,
Nahi zuten xikana
Guzia eginik;
Ez ahal da nehore
Europan gizonik,
Oriek bezain aisa
Aberastu denik.

23/ Formatu zirenia
Bataila kanpalak,
Fite bildu zituzten
Karlistek egalak;
Benedika ditela
Armada legalak,
Biba Alfonso eta
Haren jeneralak.

24/ Jaunaren azotia
Ez bezate etsi,
Flakatu arteraino
Ez dute sinetsi;
Igortzen ahal dute
Españari goraintzi,
Sekulan ez dirote
Gobernurik bentzi.

25/ Nola baita sobera
Karlosen botuko,
Badakit ez nautela
Grazian artuko;
Ni ez niz aintzinago
Deusetan sartuko,
In aeterno ez dute
Par ori pastuko.

Juan Cruz Arrosagaray. — Luzaiden bilduak ogeita bi bertsu ziren. Irur gehiago ekartzen ditu J. Cruz'ek: 15, 16 ta 18'garrenak. Berak emanetan aldatutako itzak: 14/7 erresusarik.

18'garrenean, "Nafarrua eta bertze / iru Probintziak", obeki egongo litzake. Alare, ekartzen duen bezela utzi dugu.

22/4 guziak

23/2 kanpanak

Errian egiten diren bertsuak. — Luzaiden kantu auk egiten dituztenak ba dira. Batek bertsu bat eta, besteak erdia, ogeita bi bildu nituen. Aldaketa txiki batzuk ere ba dira:

5/2 karlisteria- (ri)

5/7 garre formatu gabe
kabaleria- (ri)

7/1 laborari humia

7/5 sortu diren guziek
badakite

9/3 zaigu

9/5 arrazoina

10/1 laborari humiak

10/3 lurraikilan

10/5 familian

12/4 zer azionia

24/2 ez du zeren etsi (etsi = cerrar. Uste izan dute "etsi" = *desesperar*, *desconfiar* bezala zela eta aldatu dute bertsua).

Aita Donosti zenaren bertso-bilduman, bada Argentina-ko euskal bertso-kuaderno baten kopia. Auetarik zortzi bertso ditu: 1, 2, 4, 5, 6, 11, 7 ta 10. Izena berriz onela du: Carlos zazpigarrenaren kontra.

Aldaketak:

- 1/5 nola kurritu baitu
- 4/5-6 ladronkeriari benta
ona eman daiko
- 5/1 ohore bide zayote
- 5/3 nobleza dutela
- 5/7 karre formatu gabe
- 6/4 batallan hasteko
- 6/6 baliatzen zaiko
- 6/7 otsoen kastillorat
- 11/4 ez daikute eman
- 11/6 bertzeak ereman
- 11/7 obra onik egin dute
- 7/1-2 Laborari flakoa
aise da erori
- 7/5-6 sorthu diren guziek
badakite hori
- 10/ Laborari gaixoak
deraman bizia
familiak eskas
bere irabazia
lurrakin borroka
denbora guzia
aphez edo notari
hobe du sartzia.

AZKEN KANTUAK

“SORTUZ GEROZ GUZIEK...”

Izenez ez da gaizki kantu au. Hil aintzi-
nean agoan zuela ta, “*Bordelen azken kan-
tiak*” dira here erritarrendako. Egia da beste
abesti bat errepikatu zuela uste dutenak ere
badirala; “Oroit gaiten guziok hiltzeko ore-
naz” izango zen orduan “*Bordelen azken
kantia*”.

Alare, guztiz gehienak lenbizikoa egin
zuela, diote.

Aita Onandiak, Luzaideko ondar bertsua
lenbizikorik emaiten du eta hortaz gidatuz
“*Nahi balin ba'gira hil*”. deitzen du.

Juan Cruz Arrosagaray, naiz Ameriketan
egon, bertsulariaren etxeko semea da. Gazte
denboran bertsulariaren “original kopiak”
eskutan ibili zituela ta, “*Munduko zuzen bi-
diain kantiak*”, izendatzen ditu.

Guk, gehienetan egin oi den bezala, len-

biziko bertsua onartzen dugu izenetako:
"Sortuz geroz guziek", erranen diogu.

Orai baino len itz egin da bertsu hotaz (1).
Ondarrean badugu egile-kontuaz zerbait.

1/ Sortuz geroz guziek
Zor dugu hiltzia,
Deusik ezta gure
Munduko bizia;
Kita dezagun beraz (2)
Hemengo auzia,
Garbiki esamina
Gure konzientzia;
Bertze munduan da
Gure justizia,
Azken sententzia,
Zer ordu tristia,
Eternidadeko
Penaren luzia!

---

(1) Ikusi: J. M. Sarrástegui. "Hiltzera Kantuz
Prestatu zen Bertsularia" EGAN, 4 — 6, 1963; 83-88
orrialdetan.

(2) "Kitatu" = utzi, kendu.

Luzaiden kantatzen dute:

"Kita dezagun, kita
Hemengo auzia".

Seigarren bertsuaren berriz ateratzen da:

"Bekatu egiteko
Kostuma kitatu
Lehen eginetaz
Urrikitan sartu..."

Bordelek beste kantu batean, nigarrez maiteari:

"Zell! Ala orai kitatzen nauzia
Arabez, obe batendako?"

("Bihotza zeraut nigarrez urtzen..." 3/6.)

2/ Pena hetaraz geroz
Ez da libratzerik,
Eternidadiak
Ez du finitzerik;
Zenbat arima gaixo
Han kondenaturik,
Sekulan libratzeko
Ez esperantzarik!
Hetaz oroiturik,
Gauden doloturik,
Umiliaturik,
Etsenplu arturik,
Noiznahi partitzeko
Lur triste huntarik.

3/ Jaunak igorrien du
Zerutik galdia,
Erioa du bere
Mandataria;
Harek erranez geroz
Juaiten ahal gira,
Gure yuyatzaliak
Prest egonen dira;
Guk egin ongia,
Bai eta gaizkia,
Heien arabera
Yuyaturen gira;
Memento lazgarriak
Ordukoak dira.

2/10 doloturik = damaturik
3/1 igorriren du = bialduko du

4/ Mundu huntako penak
Deusikan ez dire,
Bertzekuen aldian
Itzalaren pare;
Urtiak miliunka
Pasaturik ere,
Miserikordiarik
An ez da batere;
Zeruko Errege,
Egizu fagore,
Oro zuri gaude,
Hortik altxa zaite
Gure arima gaixo
Doloratuen jabe.

5/ Andre Dena Maria
Birjina garbia,
Zure laguntzaren
Beharretan gira;
Zeren ofentsatu dugun
Gure gidaria,
Zure Seme dibino
Eta Jaun aundia;
Gaiten umilia,
Denboraz balia,
Eternidadiaz
Oroitzen bagira,
Zeruko atepak
Idekiren dira.

4/2 deusikan = ezer

6/ Nahi balin ba'gira
 Hil eta salbatu,
 Artean behar dugu
 Denek konbertitu;
 Bekatu egiteko
 Kostuma kitatu,
 Lehen eginetaz
 Urrikitan sartu;
 Ez berriz lerratu,
 Ahalaz behiratu,
 Ongi konfesatu,
 Hiltziaz oroitu;
 Denbora joan eta
 Ez dugu probetxu.

6/8 urrikitan = damutan

6/9 lerratu = irristatu

Juan Cruz Arrosagaray. "Bertsu papera". Pomona
 (Calif.) 1963. Abenduan.

2/14 "Noiz nahi partitzeko
 mundu huntarik (bertso motza)

3/9 Ekartzen duen bezala egiten da Luzaiden ere:
 "Egintun ongiez
 Bai eta gaizkiez
 Heyen araberan
 Yuyaturen gira
 Memento latzgarriak
 orduan dira".

4/13 "Gure arima
 Doloratuen jabe" (motz gelditzen da lenbi-
 zikoa)

5/13 "Zeruko atiak
 Idokiren dira".

6/3 "Arte huntan behar
 gira konbertitu".

Eta bertsu onen azken lerrotan "poto" egiten du:

"Lehen eginetaz urrikitan sartu
 Ez berriz lerratu
 Ahalaz beiratu
 Ongi konfesatu
 Maiz hiltziaz oroitu
 Hortarik behar gira zeruan *sartu*".

"*Milla Euskal Olerki Eder*", 580'gn orrialdean. Mendiagek, "*Eskualdun Kantuak*" izenarekin Chile'n (1900) argitaratu liburutik artzen du Aita Onaindiak. Hazparneko Katxorenak bezala emanak dira.

Bost bertsu ekartzen ditu bakarrik: emen laugarrenetako artu duguna eskas du Mendiagek. Luzaideko azken bertsuarekin hasten dute auek kantua. Guk errespetatu dugu mundura etortzearekin asi, eta, hil ondoan salbatu behararekin bururatzea... herriak egiten duen bezala.

1/8 "Garbiki dugun iker
gure kontzentzia".

1/13 "Oi eternitateko..."

2/3 "Ez, eternitateak
ez du finitzerik

2/9 "Hetaz oroiturik
Gauden lotsaturik... Noiz-nai prest joaiteko".

3'gn. bertsa:

"Jaunak igorriko du
 Zerutik galdia;
 Herio ebaslea du
 Mandataria:
 Harek erranez geroz
 Joaiten ahal gira
 Gure bideko lagun
 Hor izanen dira".

Erran bezala, laugarren bertsurik ez dakar.

5/3 "Zure laguntza onen
Beharretan gira,
Ofentsatu baitugu
Gure gidaria.

5/9 "Gaiten humilia
Denboraz balia:
Bai, beti bizia
Oroitzen ba'gira
Zeru-ate sainduak
idekiren dira".

6/7 "Lehenago eginez urrikitan sartu",

6/13 "Denbora joanez geroz, ez baita probetxu".

*Jose Miguel Barandiaran upaiz jaunaren kuader-
noa.* Eskuz idatzirik dago Sara-n bildu zituan ber-
tsoakin.

Bertze orden huntan ditu bertsoak: 6, 1, 2, 4, 3, 5.

1/8 gure kontzientzia

1/12 zer oren tristia

2/5 zenbat arima ez da

2/10-13 etsenplu harturik
gauden lotsaturik
humiliaturik

2/14 mundu hontarik

3/1 Jaunak egorri du

3/5-14 ta 5/5-14 tokiz truke eginik daude

3/5-6 hura jinez geroztik
juan beharko gira

3/8 prest izanen dira

3/9-10 guk egin gaizkia
bai eta ongia

3/12 pagaturen dira

3/14 izanen dira

4/2 deusik ez dirade

4/3 bertzekoen aldian

4/10-11 oro Zuri gaude
iguzu fabore

4/13-14 gure arima doloratuen jabe

5/6 ofentsatu baitugu

5/14 idekiko dira

6/2-3 arte huntan behar
gira konbertitu

6/7 lehen eginez ere

6/14 ez baita probetxu.

Ta seigarrenaren ondoan bertze hau dakar:

Jauna, zure graziak zoin diren handiak!
ez ditazke erran hekien nonbriak,
zeruko iduzkia eta ilhargia,
Jauna, gidatzen ditu zure poteriak,
errebelatuak gu zure ardiak,
senda tzatzu gure arima eriak,
othoi ez abandona zure umiak.

...*Katxorena edo Bordelena?*

Bordelenak badira, ez badira, bi kantutan ditugu gure kezkek: eta bederatzi punduko bertsuan biak.

“Ene izpirituan bazen zenbait bertsu”, *Bidarraitarra*’ren aire berean kantatzen da. Hortarik, Oxaldek egin zuela erraitera ez da bide aundia.

Ez dut ezagutzen M. Etxetto, Hazparneko Katxoren joera; guti dakit bere bizimoduaz. Ez dut nik erranen haren luma zertaz zen kapable. Nik dakitana, Bordelenak izan laizkela “Munduko zuzen bidia in kantiak”.

Iru ideia artuko ditugu eta Bordelez oroitu:

I.—*Hiltzeko orena.*

Au da kantuaren suyeta: “*Sortuz geroz guziek/zor dugu hiltzia*”. Anitzetan errepikatzen du gauza bera: “*Gauden dolaturik/Umiliaturik/Etsenplu arturik/Noiznahi partitzeko/Lur triste huntarik. 2/10. Eta seiga-*

rreanean: “Nahi balin ba’gira/Hil eta salbatu/Artean behar dugu/Denek konbertitu... Ongi konfesatu/Hiltziaz oroitu...

Fededun aundia izana da Bordel, eta nun-nahi erein zituen halako bertsuak:

“*Ene Andregaiari*”, i z e n e k o bertsutan erraiten du:

“Ez da abilezia
Urgulu artzia
Hiltzeko sortua da
Mundu guzia”. 7/10

“*Karlisten Kantutan*”.

“Izanik ere mundu guzia
Ezin konserba bizia
Ori da ezin bertzia!
Ez da aski diru biltzia
Orok zor dugu hiltzia.

(11’gn. bertsuak).

II.—*Eternidadia*.

“Eternidadia” du kantu ontan bigarren ideia nagusia. Sei bertsutatik lauetan, horek emaiten dio lanik aundiena: hori du go-goan.

“Zer ordu luzia/Eternidadeko/Penaren luzia! (lenbiziko bertsuan).

“Eternidadiaz/Oroitzen bagira/Zeruko atak/Idekiren dira (6/11).

“Pena hetaraz geroz/Ez da libratzerik/Eternidadiak/Ez du finitzerik (2).

“Urriak miliunka/Pasaturik ere/Miserikordiarik/An ez da batere (4/5).

Andik eta emendik bertsuak ateratzea baino obe izango delakoan, emango dugu emen gai ontaz Bordelek duen beste kantu bat:

“OROIT GAITEN GUZIOK...”

1/ Oroit gaiten guziok
Hiltzeko orenaz,
Munduko izaitia
Zenbat den gorenaz;
Jinko Jauna adora
Obra oberena,
Gastigatu gaberik
Ifernuko penaz.

1/2 orenaz = orduaz

1/4 gorenaz = geienaz

- 2/ Ifernuko gauzetan
Utzirik debrua,
Merezitu behar da
Salbamendua;
Utzi dezagun beraz
Alderat mundua,
Eta otoitz dezagun
Maria Saindua.
- 3/ Maria Saindua da
Jainkoaren Ama,
Gutaz urrikal zaite
Semearengana;
Ez gaitzan sekulakotz,
Otoi, abandona,
Tormentu aundietan
Sar ez gaiten barna.
- 4/ Tormentu pasione
Guziak batian,
Oiuz eta marraskaz
Gaistuen artian;
Goberna gaiten beraz
umilitatian,
Loriaz gozatzeko
Eternitatian.

4/3 marraskaz = marruaz

5/ Zeruko loria da
Paregabekua,
Behin-ere penarik
Gabeko lekua;
Bai eta ifernua
Tormentatzekua,
Ez baitu ikusiren
Sekulan Jainkua.

6/ Jainkua ezin ikus
Gaistakinik baizik,
Antik ezin eskapa
Nehorat igesi;
Dudaturikan ere
Behar da sinetsi,
Ez girela betiko
Mundu hontan bizi.

7/ Munduko izaitia
Izanen da labur,
Inorantak kreatu
Diren bezain segur;
Gorputzaren gustier
Iten badegu agur,
Oro izanen dira
Arimaren malur.

7/5 gustier = gustuai

8/ Arimak galtzen tugu
Eternidadekotz,
Bekatua lazoki
Iten dugulakotz;
Irrisku aundietan
Sartzen girelakotz
Laster gomenda gaiten,
Ez behira geroko.

9/ Gerorat egoitia
Ez da guretako,
Beldur izan behar da
Memento bereko;
Separatzen bagira,
Erreparatzeko:
Sekulako tormentak
Etzaizku faltako.

10/ Tormenturen aldi
Dela gisa hortan,
Konsidera dezagun
Zoinek bere baitan;
Su-xu me bat etzakegu
Sofri mundu hontan,
Nola behar den egon
Hango su-lametan!

8/3 lazoki = errez, aixa

10/5 su-xu me etzakegu = sutxo me bat ez de-
zakegu

10/8 su-lametan = su-garretan

11/ Su-lamez lastimetan
Egon behar beti,
Ez bagira justoki
Partitzen emendik!
Misterio gogorrer
Kasu-inez geroztik,
Nork ez du maitatzen
Jesus bihotzetik?

12/ Jesus ez maitatzia
Inozentkeria,
Artetan juzgatuz
Federik gabia;
Artzat yuyamenduko
Ene erabia,
Beldurrez hausi nadin,
Oi bekataria.

13/ Bekatari guziak
Umilia gaiten,
Gure salbamendurik
Egin ahal daiken;
Denboran ez badugu
Kasurik egiten,
Barkamendurik ez du
Jesusek emaiten.

12/5-6 artzat yuyamenduko ene erabia: ar deza-
dan juzioko nere bildurra

12/7 kausi nadin = arki nadin

14/ Jesus Jauna dabila
Beti gure bila,
Besuak zabaldurik
Gonberti gaitela;
Mortifikazioneri
Barkatzen duela,
Irabazi dezagun
Lori eternala (3).

Anitz pundutan elgarretaratzen dira bi
kantua. Haste hastetik lotzen da gaiari:

“Oroit gaiten guziok
Hiltzeko orenaz
Munduko izaitia
Zenbat den gorenaz...”

Punduz puntu, ikusten da elgarren kutsu
bat bezala. Ez goatzi denetan sartzera. Ar
dezagun bat:

“Sortuz geroz...”

4/1 “Mundu huntako penak
Deusikan ez dire,
Bertzekuen aldian
Itzalaren pare...”

---

(3) *Dominica Errecart*, Toloxako etxekandriak za-
kina.

6/2 Gaistakin = malhechor
7/8 malur = desgracia
10/5 suxu = sutxo (llamita)
10/8 sulama = llamarada
12/5 artzat = ar dezatela
12/6 erabe = beldurra

2/1 Pena hetaraz geroz
Ez da libratzerik
Eternidadiak
Ez du finitzerik..."

"*Oroit gaiten...*"

10/5 "Su-xu me bat etzakegu
Sofri mundu huntan,
Nola behar den egon
Ango su-lametan!

11/1 Su-lamez lastimatzen
Egon behar beti
Ez bagira yustoki
Partitzen hemendik..."

Eta Katxorena erraiten den kantuari, Bordelen edozein bertsutan atera laizke elgariduriak: batzutan itzez itz:

5/9 "Gaiten umilia
Denboraz balia..."
(Sortuz geroz...)

"Anitzen galgarri da
Gure urgulia...
Izpirituz goberna
Denboraz balia..."

(Bankako nexkatuak, 18/)

III.—*Yainkoa eta Andre dena Maria.*

Azkenekotz, Yainkoa eta Andre dena Maria'ren gaietan aberatsa da Luzaideko bertsularia. Siniste aundiko gizona, kateximako eginak iduri dute zenbait aldiz bere bertsuak.

Berez suyeta gordinak direlarik ere emaiten du konseilu on bat; "Baygorriko bertsutan, bi gazten arteko eskandala aipatzian, dio:

"Animalek hilez geroz
Ez dute deusen beldurrik,
Orien pare ez dakike jar
Giristino zuhurrik.
Nola biziak ez baitu
Memento bat segurrik
Hobe dugu kanbiatzia
Ez izaiteko malurrik."

(Baygorriko egalian, 5)

Arnegy'ko Xuhar zenaren eriotza bertsutan emaitan, herriz:

"Kantu hok eman dira, ez libertitzeko
Baizik ere guziek esenplu hartzeko;
Nehor ez da kapable yustifikatzeko..."

(Xuhar, 21)

Sobera luze litaike orai Bordelek Jainkoa eta A. D. Mariari buruz emandako bertsu guzien ekartzea. Bakarrik erranen dugu puntu hontan ere bereak bezala jo litzaizkela Mendiage'ri Katxorenak iduritutako bertsuak.

Solas mundu au alde batera utzirik, bi alderditako auzia zertan den ikus dezagun orai.

1900'gn. urtean argitaratu zuen, "Eskualdun kantauak" izenarekin, Mendiage'k bere liburua. An sartzen du "Sortuz geroz guziek". Hazparneko Katxoren izenean; eta handik artzen dute geroko gehienek.

Ameka urte zituen ordukotz mundu ontatik joanik Bordel bertsulariak. Berak ezinez, bere erritarrak izan dira bertsu auetan Bordelen izena aintzina atera dutenak. Ona emen, bertze ainitzen partez, bertsulariaren etxeko seme batek, duela bizpairu urte Kaliforniatik idazten zidana:

"...bertzalde diozu liburu bat egitera zuatzila..., Juan Echamendiren bizia eta haren bertsuak emanaz.

Ene aitaren aitatto zenaz geroz, eta ene erraza eta etxe berian sortu eta

azia, orrek bihotza hunkitzen daut biziki.

Bakarrik, gauza au nahi dazut erran: ez ditut oraino zuk igorri kantu guziak etsaminatu; bakarrik ikusten dut faltak badirela eta egun guti barne izain duzu bertze letra bat eneganik obserbazione zenbaitekin; zeren kantu hotarik zenbait ikasi nituen *original kopiatarik*, eta oraino goguan ditut anitzak.

Orai huntan igortzen dauzut Bordelen azken kantutarik bat. Zahartu zelarik emanak zituela kantu ok entzuna nuen ene haur denboran". (Munduko zuzen bidian kantiak: J. E. "Bordelek" emanak).

L. Dassance, jakintsun eta adiskide maiteari zor diot beste argi izpi bat. Bere paper zaharretan beiratutako kantu onen kopla baliosaren berri emaiten zidan, erranez: "Gure zaharrek zioten: gero dionak, bego dio! Huna, berehala, hitzez itz eta paperak emaiten duen bezala, ene aitaren osabak, Dassance aphezak, bere eskuz iskiriatu kopla...

...Dassance apheza 1858'eko urtharrillaren 25'ean hil da”.

Hortan ikusten da ez dela Bordelen zahar denborako kantua. Nik beintzat, ez nuen sekula aditu. Arrosagaray'ek haur denboran entzuna, ez ote da guri ase artio errepikatu izan diguten solas bera? Alegia, “Bordelek hil aintzinean egin kantuak direla”. Hortako deitzen dituzte Luzaiden bere “azken kantuak”. Ez dute, orduan asmatuak zituela agertzera eman nahi; azken ordutan agoan zituela baizik.

Eta Mendiage, zer?

Nola nahi dela, etzuen iturri hoberenetik kantu hau. Lenbiziko lana, sei bertsutatik bostekin gelditu zen bakarrik.

Bialdu nazkion Juan Cruz'i, nundik nituen erran gabe, eta hau erantzun zidan: “...ez ditut oraino zuk igorri kantu guziak etsaminatu; bakarrik, ikusi dut faltak badirela...”

“Garbiki dugun *iker* gure kontzientzia” (1/7), etzait iduri lengo mendean Luzaiden —ez Hazparren ere!—, herriaren agoan ibiliko zela. Nik beti aditu izan dutana Luzaiden, Juan Cruz'ek Kaliforniatik diona da: “*Garbiki esamina gure kontzientzia*”. Zenbat

aldiz ez da ateratzen “esaminatze” hori Bordelen bertsutan!!!

Aita Onaindiari ere idatzi nion beste bertsu paper zenbait kantu onendako ibili ote zuen jakiteko. Eskutan daukat bere erantzuna: “Katxo’ren olerkia, nere bilduman agertzen dena, Mendiage’n *Eskualdun kantuak*, Chile’n (1900) argitara emonak dakar... Ahapaldiak baliteke nahasiak izatea, baita bateren bat moztua agertzea ere: beste ainitz ere orrela aurkitzen ditugu gure bertso-liburuetan; errua jakin ez noren lepo bota”.

Eta gero, bertsulariaren etxe bereko semeak diona: “...kantu hotarik zenbait ikasi nituen *original kopiatarik* eta orain goguan ditudan anitzak”. Ori, eta lehenbizikoik gogora etorri zitzakon kantua, hau gertatzea... ez dira bi soseko arrazoinak.

Berak emaiten digu orduan zuen izen zaharra ere Auek dira Juan Cruz Arrosagaray’ek asieran emaiten dituen itzak:

“MUNDUKO ZUZEN BIDIAIN KANTIAK”

Juan Echamendi—LUZAIDE—Bordel’ek emanak.

ORAINDAÑOKO LIBURUAK

1. *R. Artola*: SAGARDOAREN GRAZIYA ta beste bertso asko (*Aitua*).
2. *M. Soroa*: GABON, AU OSTATUBAI, ANTON KAIKU. (*Aitua*).
3. *F. Apalategui, S.I.*: EUSKAL MUTILLAK ARMETAN, I.
4. *Pepe Artola*: USTEZ LAGUNA DETAN ta beste bertso asko.
5. *P.M. Urruzuno*: EUSKALERRITIK ZERURA ta beste bertso asko.
6. *Toribio Alzaga*: RAMUNTXXO.
7. *Ramos Azkarate*: GALTZAUNDI ta beste bertso asko.
8. *Antero Apaolaza*: PATXIKO TXERREN.
9. *Bitoriano Iraola*: OROITZAK ta beste ipui asko.
10. *Bertsolariak*: ERREGE EGUNEKO BERTSO SAYOA (1962).
11. *Piarres Larzabal*: BORDAXURI
12. *Bilintx*: BERTSO TA LAN GUZIAK.
13. *Mariano Izeta*: DIRUA GALGARRI.
14. *Piarres Larzabal*: IRU ZIREN.
15. *Bertsolariak*: EZKONTZA GALDUTAKO BERTSOAK, I.
16. *Alfonso M.^o Zabala*: GABON GAU BAT ta beste ipui asko.
17. *Antonio M.^o Labayen*: MALENTXXO, ALARGUN!
- 18-19. *Antonio Zavala, S.I.*: TXIRRITA (*Bizitza ta bat bateko bertsoak*).
20. *Franzisko Goñi, S.I.*: LURDESKO GERTAE-RAK.
21. *Piarres Larzabal*: HERRIKO BOZAK edo NOR ALKATE.

22. *Bertsolariak*: BERTSOLARIEN TXAPELKETA (30-XII-1962).
23. AIZKOLARIAK ta beste ipui asko.
24. *Fermin Imaz*: BERTSO GUZIAK.
25. *A.P. Iturriaga*: JOLASAK.
26. *Alfonso M.º Zabala, A. Larraitz, Juan Mir*: PE-RIYAREN ZALAPARTAK.—Melitona'ren bi se-narrak.—Mendibe'tarren larriyak.—Utzi bearkol—Gizon bikañak.
27. *Bertsolariak*: AZPEITIKO PREMIYOAREN BER-TSOAK.
28. *Bizenta A. Moguel*: IPUI ONAK.
29. *Toribio Alzaga*: BURRUNTZIYA.—Bernaiño'ren larriyak.—Txibiribiri.—San Tomas'eko feriya.
30. *Graziano Anduaga*: EGUNSENTIKO TXORIA ta beste bertso asko.
31. *M. Soroa*: BARATZAN.
32. *Mikela Elicegui, Antonio Zavala, S.I.*: PELLO ERROTAREN BIZITZA, bere alabak kontatua.
33. *Mikela Elicegui, Antonio Zavala, S.I.*: PELLO ERROTAK JARRITAKO BERTSOAK.
34. *Piarres Larzabal*: SENPERE-N GERTATUA.
- 35-36. *J. V. de Echagaray*: FESTARA.
37. *Agustin Cardaberaz, S.I.*: EUSKERAREN BE-
RRI ONAK.
38. *Sebastián Salaverriá*. NERONEK TIRAKO NIZ-
KIN.
39. *Bertsolariak*. AMAR URTEKO BERTSO-PAPE-
RAK.
- 40-41. *Jose Ramon Zubillaga*: LARDASKETA.
42. *Uztapide*: NOIZBAIT.
43. *Bertsolartak*: BERTSOLARIEN TXAPELKETA (1-I-1965).
44. *Piarres Larzabal*: HILLA ESPOSATU.
- 45-46. *José María Satrústegui*: BORDEL BERTSU-
LARIA.

